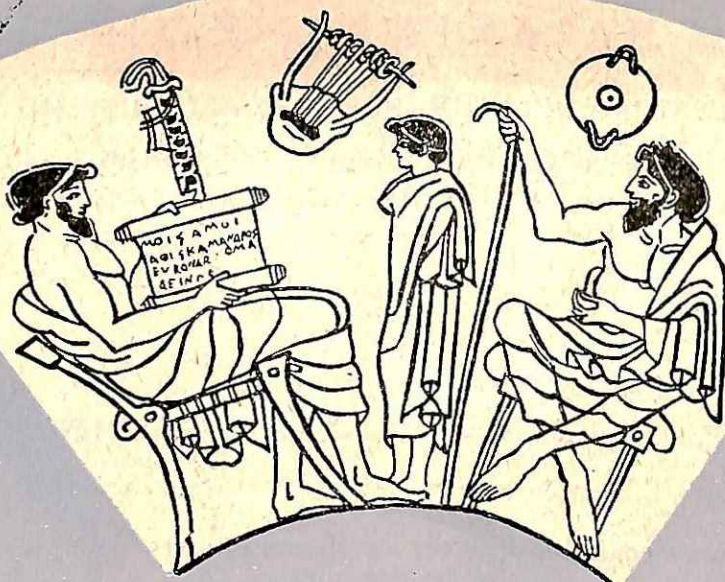

ΠΑΙΔΕΙΑ

ζωή

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1961

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

- Ἡ ὥρα τῆς Παιδείας Ἡ Διεύθυνση
 Ἡ βασικὴ παιδεία στὴν Κύπρο Φωτεινὴ Θ. Τζωρτζάκη
 Ὁ ὄρκος τοῦ Ἀθηναίου πολίτου Ἀννα Βασιλειάδου
 Τὸ σῶμα σὰν πρόβλημα τῆς ψυχосωματικῆς ἱατρικῆς Thure von Uexkuell
 Ἡ πειθαρχία στὸ Νέο Σχολεῖο (III) François Chatelain
 Περιεχόμενα τοῦ Ι' Τόμου (1961).

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ
 ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Ι. Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ
 ΑΘΗΝΑΙ, ΣΤΟΑ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

Τιμὴ τεύχους δρχ. 8

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΜΕΛΕΤΗΣ - ΕΡΕΥΝΑΣ - ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Έκδίδεται την 2^η εβδομάδα κάθε μηνός.

Διευθυντής: Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ, Αναγνωστοπούλου 10. Τηλ. 610-796

*Αλληλογραφία και ἐμβάσματα:

Ε. Π. Παπανούτσον, Αναγνωστοπούλου 10 — Αθήνας

*Ετησία συνδρομή (αρχίζει την 1^{ην} Ιανουαρίου):

Διά τὸ ἔτος 1961 δραχ. 75

*Ἐξωτερικοῦ..... δραχ. 90

Τόμοι προηγούμενων ἐτῶν:

*Απὸ τὸ ἔτος 1947 ἕως τὸ ἔτος 1953 στὸ Βιβλιοπωλεῖο Ζαχαροπούλου

*Αρσάκη 6, Αθήναι.

*Απὸ τὸ ἔτος 1954 ἕως τὸ ἔτος 1960 στὸν ἐκδότη

τῆς «Παιδείας καὶ Ζωῆς»

*Αναγνωστοπούλου 10, Αθήναι.

Τιμὴ τοῦ παρόντος τεύχους

Δεκεμβρίου 1961 δραχ. 8

Διευθύνσεις σύμφωνα με τὸ ἄρθρον 6 § 1 τοῦ Α.Ν. 1092/1938:

Διευθυντῆς καὶ ἐκδ. τῆς «Παιδείας»: Ε. Π. Παπανούτσος, Κατοικία: Αναγνωστοπούλου 10

Προϊστάμενος Τυπογραφείου: Ε. Ροῦμπος, Κατοικία: Σίνα 56

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Μηνιαῖο Περιοδικὸ Μελέτης — Ἔρευνας — Διαφωτισμοῦ

Διευθυντής: Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

ΕΤΟΣ Ι'

ΑΘΗΝΑΙ, ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1961

ΤΕΥΧΟΣ 99

Η ΩΡΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Δὲ θὰ ζηλέψει κανεὶς τὸν κ. Γρηγόριο Π. Κασσιμάτη ποὺ δέχτηκε, στὶς σημερινὲς περιστάσεις, τὸ χαρτοφυλάκιο τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας. Ὁ κληρὸς ποὺ τοῦ ἔλαχε εἶναι βαρὺς. Πρῶτα, γιατί τὸ θέμα τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας ἔχει ἤδη πάρει πολὺ μεγάλες διαστάσεις καὶ τὰ προβλήματα τοῦ ἀνακαινισμού τῆς εἶναι δυσεπίλυτα. Καὶ ἔπειτα, γιατί ὁ ἴδιος ὡς πολιτικὴ προσωπικότητα βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὰ κοινὰ μέτρα, πράγμα ποὺ τὸ ἀναγνωρίζουν φίλοι καὶ ἐχθροὶ του, καὶ εἶναι φυσικὸ καὶ ὁ ἴδιος νὰ θέλει καὶ ὅλοι νὰ περιμένουν ἀπ' αὐτὸν μεγάλα ἔργα. Ὑπῆρξε καθηγητὴς τοῦ Δικαίου καὶ στὰ δύο μας Πανεπιστήμια, Θεσσαλονίκης καὶ Ἀθηνῶν, γνωρίζει λοιπὸν ἀπὸ κοντὰ πρόσωπα καὶ πράγματα τόσο καλὰ ὅσο λίγοι. Ἐξάλλου μπῆκε νέος στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς χώρας, χρημάτισε ὑπουργὸς σὲ σημαντικὰ ὑπουργεῖα καὶ ἀντιπροσώπευσε τὴν Ἑλλάδα σὲ σοβαροὺς διεθνεῖς ὀργανισμοὺς καὶ σὲ σπουδαῖες διεθνεῖς συναντήσεις. Ἐρεῖ λοιπὸν ἀπὸ προσωπικὴν ἀντίληψη πῶς οἱ ἄλλες χῶρες ἀντιμετωπίζουν τὰ ἐκπαιδευτικὰ τους προβλήματα καὶ τί σημασία δίνουν στὸν παράγοντα παιδεία γιὰ τὴν οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ του ἀνάπτυξη

Νὰ ἀπαριθμήσουμε στὸν κ. Γρηγ. Π. Κασσιμάτη τὶς δυσκολίες ποὺ ἔχει νὰ ὑπερνικήσει; Δύο εἶναι οἱ σπουδαιότερες. Πρῶτα ἔχει νὰ παλέψει μετὰ τὸ οἰκονομικὸ θέμα. Ἐκπαίδευση χωρὶς χρήματα δὲν γίνεται, ὅπως οὔτε δημόσια ἔργα, οὔτε πρόνοια, οὔτε δικαιοσύνη. Τουρισμὸ ἀρχίσαμε νὰ ἀποκτοῦμε ὅταν ἀποφασίσαμε νὰ ξοδέψουμε, καὶ μάλιστα ἡγεμονικά, γιὰ τὴ δημιουργία του. Μετὰ τὰ 8 ἑκατοστὰ τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ ἐξόδων εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀναμορφώσουμε τὸ ἐκπαιδευτικὸ μας σύστημα καὶ νὰ ὑψώσουμε τὴ στάθμη σπουδῶν στὰ σχολεῖα μας. Στὴν Ἰταλία 4% τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος ξοδεύονται γιὰ τὴν Ἀμυνα τῆς Χώρας, καὶ γιὰ τὴν Ἐκπαίδευση 3,7%. Στὴν Ἰαπωνία ἔχει νομοθετικὰ καθοριστεῖ οἱ δαπάνες γιὰ τὴν Παιδεία νὰ εἶναι τοῦλάχιστον ἴσες πρὸς τὶς στρατιωτικὲς. Ἐμεῖς τί θὰ κάνουμε; —Ὅταν διαλέγομε ἓνα καλὸ ὑπουργό, μυαλωμένο καὶ δυναμικὸ, γιὰ τὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας καὶ δὲν τοῦ δίνουμε τὰ οικονομικὰ μέσα

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ, Δεκέμβριος 1961 — 17

ΚΟΣΜΗΤΕΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

ΔΩΡΕΑ

ΗΜΕΡΟΜ.

ΑΡΙΘ.

Κ. Κουλιδης
20-7-90
44431

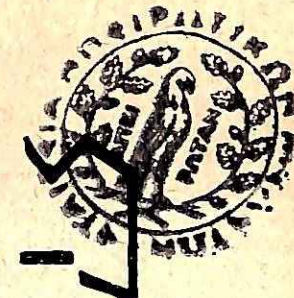
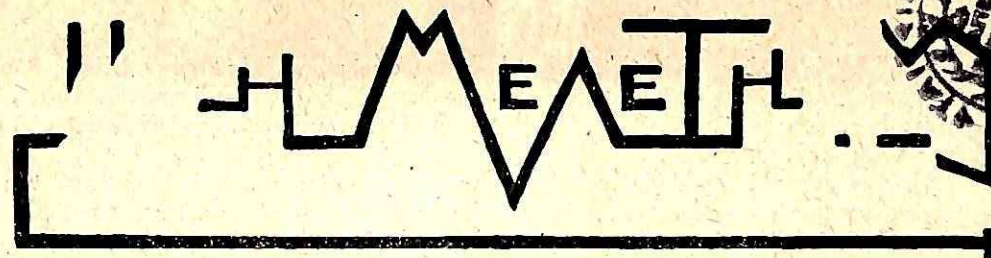
για νὰ ἐκτελέσει τὸ πρόγραμμά του — τότε αὐτὸν τὸν θυσιάζουμε ἄδικα καὶ τὸν ἑαυτὸ μας τὸν κοροϊδεύουμε κουτά.

Ἡ δεύτερη δυσκολία ποὺ ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει ὁ νέος ὑπουργὸς εἶναι ἡ τραγικὴ φτώχεια τοῦ Ὑπουργείου του σὲ ἐπιτελικὰ στελέχη περιωπῆς. Ὡ βέβαια, «θέσει» περιστοιχίζεται ἀπὸ πολυμελὴ καὶ πολυώνυμα Συμβούλια ποὺ ὑποτίθεται ὅτι μελετοῦν ἐμβριθῶς τὰ θέματα καὶ τοῦ εἰσηγοῦνται λύσεις. Ὅμως αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ . . . σοφὲς λύσεις μᾶς ἔφεραν στὸ σημερινὸ ἀδιέξοδο, καὶ ἐπομένως ἡ σύνεση λέγει ν' ἀκούει ὅσο γίνεται λιγότερο τοὺς «ἐγκεφάλους» τοῦ ὑπουργείου του. Ἐκεῖνο ποὺ μᾶς χρειάζεται δὲν εἶναι ἡ σοφία τῶν λεγόμενων «εἰδικῶν», ἀλλὰ μιὰ καθαρὴ σκέψη καὶ μιὰ βούληση ἀποφασιστικῆ. Ἀς κρατήσῃ λοιπὸν μόνος καὶ γερὰ τὰ γκέμια στὰ δικά του χέρια. Σ' αὐτὸν θὰ καταλογίσουν αὔριο εὐθύνες· αὐτὸς λοιπὸν ἂς πᾶρει καὶ τὶς πρωτοβουλίες.

Ὁ ἴδιος ἔχει γιὰ τὸ ζήτημα τοῦτο γράφει μὲ παρρησία ποὺ τὸν τιμᾷ : «Δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναι καθηγητὴς ἢ λογοτέχνης ἢ ἐκπαιδευτικὸς διὰ νὰ γίνῃ ὑπουργὸς τῆς Παιδείας κανεὶς. Πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν προσωπικότητα τὴν πανελλήνιον, ἢ ὁποία νὰ τοῦ ἐπιτρέπῃ νὰ δαμάσῃ καὶ τὸν ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν καὶ τὰς ἀντιδράσεις, αἱ ὁποῖαι μοιραίως θὰ πηγᾶσουν ἀπὸ τὰ διάφορα ὅργανα τῆς Διοικήσεως τῆς Ἐκπαιδεύσεως. Διότι πρέπει, ἐπὶ τέλους, νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ Ἐκπαίδευσις κατήντησε νὰ ἀποτελῇ μίαν φεουδαρχίαν τῶν ἐκπαιδευτικῶν συμβουλίων. Διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ὁ ὑπουργὸς τῶν πιέσεων καὶ τοῦ πειρασμοῦ τῆς ρουσφετολογίας, «ἀπαικοντρώθῃ», ὅπως λέγεται, ἡ Ἐκπαίδευσις, δηλαδὴ ἀνετέθῃ ἢ Διοίκησις εἰς ὑπηρεσιακὰ πρόσωπα, ἀποτελοῦντα τὰ ἐκπαιδευτικὰ συμβούλια. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε πολὺ χειρότερον ἀπὸ ὅ,τι θὰ ἦτο ἔάν εἶχεν ὁ ὑπουργὸς τὸν χρόνον καὶ τὴν ἀρμοδιότητα νὰ κάμῃ αὐτὸς τὴν Διοίκησιν κατ' εὐθείαν. Διότι ὁ ὑπουργὸς ἔχει τουλάχιστον ἰδίαν εὐθύνην καὶ αἴσθημα εὐθύνης, ἐνῶ τὰ ἐκπαιδευτικὰ συμβούλια διαλύουν τὴν ἐκπαίδευσιν ἀνευθύνως» (Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Κόσμος, Ἀθῆναι 1961, σελ. 302-303).

Καὶ πρὶν καὶ μετὰ τὶς ἐκλογὲς οἱ ἐφημερίδες βρίθουν ἀπὸ ἄρθρα καὶ ἐκκλήσεις νὰ ἀναδιοργανωθεῖ ριζικὰ ἡ Ἑθνικὴ μας Ἐκπαίδευση. Κύριε Ὑπουργέ τῆς Παιδείας, τὸ ψωμί ἀνέβηκε· πρέπει νὰ τὸ ψήσετε· θὰ ἀναγκασθῇτε νὰ τὸ ψήσετε ! Ἡ ὥρα τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας, ἀλλὰ καὶ ἡ ὥρα ἡ δική σας ἦρθε.

Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

Η ΒΑΣΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ *

Ἄν θὰ ἤθελε κανεὶς νὰ συνοψίσῃ κάποια γενικὴ ἐντύπωση ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἐκπαιδευτικούς μας στὴν Κύπρο καὶ τὴν ἐπίσκεψή στὰ δημοτικὰ σχολεῖα τῆς, θὰ ἔλεγε πὼς ἡ ἑλληνικὴ παιδεία στὴν Κύπρο βρίσκεται σὲ εὐλογημένη, γόνιμη ὥρα.

Ἐφεση καὶ πνοὴ δημιουργικὴ ὁδηγοῦν σταθερὰ καὶ γοργὰ πρὸς τὴν πρόοδο. Πνεῦμα δημοκρατικὸ διαποτίζει τὴν ἐργασία ὅλων, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θέση ποὺ ἔχουν στὴν ἱεραρχία τῆς Ὑπηρεσίας, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ συναδελφικὴ καὶ ἐγκάρδια συνεργασία γιὰ τὴν ἐπιτυχία καὶ τὴν προκοπὴ τῶν σκοπῶν.

Βασικὴ ἀρχὴ σὲ κάθε προσπάθεια εἶναι ὅτι γιὰ κάθε θέμα πρέπει πάντα νὰ ρωτιέται ἡ γνώμη ὅλων ἐκείνων ποὺ ἐνδιαφέρονται καὶ ποὺ ἡ ἀπόφαση σχετικὰ μὲ αὐτὸ θὰ ἐπηρέασῃ τὴν ἐργασία τους.

Συνέπεια τῆς ἀρχῆς αὐτῆς εἶναι ὅτι ἡ μελέτη ὅλων τῶν ἐκπαιδευτικῶν προβλημάτων γίνεται πάντα ἀπὸ ἐπιτροπές, ποὺ τὶς ἀποτελοῦν Ἐπιθεωρητὲς Δημοτικῶν Σχολείων, Διευθυντὲς Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν καὶ Δάσκαλοι.

Ἦδη ἀπὸ τὴν 1 Μαΐου τοῦ 1959, ποὺ τὸ «Γραφεῖον Ἑλληνικῆς Παιδείας» πῆρε ὑπεύθυνα στὰ χέρια του τὴν ἑλληνικὴ παιδεία τῆς Κύπρου, μὲ πνεῦμα προοδευτικὸ καὶ σταθερὴ θέληση ζήτησε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὶς θεμελιακὰς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τῆς : Σχολικὰ κτίρια — ἐπάρκεια διδακτικοῦ προσωπικοῦ — ἐξοπλισμὸς σχολείων μὲ ἐποπτικά μέσα — καταρτισμὸς προγράμματος συγχρονισμένου, ἐξυπηρετικοῦ στὶς σύγχρονες ἀνάγκες τῶν παιδιῶν καὶ τὶς σημερινὲς ἀπαιτήσεις τῆς παιδείας — ὁργάνωση ἐργασίας.

Τὸ Ἑλληνικὸ Ἐκπαιδευτικὸ Συμβούλιο, γιὰ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὰ ἀναγκαῖα ἔξοδα, στράφηκε στὴ Συνεργατικὴ Κεντρικὴ Τράπεζα (ἡ Συνεταιριστικὴ κίνηση στὴν Κύπρο παρουσιάζει θαυμαστὴ ἀνάπτυξη καὶ πολὺ εὐρίωνη ἀκμὴ), ποὺ ἔθεσε στὴ διάθεσιν τοῦ Γραφείου Ἑλληνικῆς Παιδείας 150.000 λίρες, γιὰ νὰ ἰδρυθοῦν νέα σχολικὰ κτίρια στὰ χωριά ἢ νὰ διασκευαστοῦν τὰ παλιά.

Γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ διατέθηκαν ἀπὸ τὸ Ἐκπαιδευτικὸ Ταμεῖο 24.550 λίρες σὰν

* Γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ σημειώματος αὐτοῦ μὲ βοήθησαν κυρίως οἱ πληροφορίες ποὺ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ δώσῃ ὁ κ. Ἀνδρέας Κούρος, ὁ ὁποῖος διευθύνει τὴ Στοιχειώδη Ἐκπαίδευσιν στὸ Γραφεῖο Ἑλληνικῆς Παιδείας τῆς Κύπρου (Ὑπουργεῖο Παιδείας), καθὼς καὶ ὁρισμένα πολυγραφημένα ἢ ἐντυπα στοιχεῖα ποὺ ὁ κ. Κούρος προθυμοποιήθηκε νὰ θέσῃ στὴ διάθεσίν μου. Ἐπίσης ἡ «Ἐκθεσις περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Γραφείου Ἑλληνικῆς Παιδείας κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1959-1960, ὑπὸ Δρος Κ. Σπυριδάκη, Προέδρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου». Λυποῦμαι, γιὰτὶ ἡ ἀπουσία τοῦ κ. Σπυριδάκη στὴν Κρήτη μοῦ στέρησε τὴ χαρὰ νὰ τὸν συναντήσω.

Ἡ ἐπίσκεψή μου ἐξἄλλου σὲ μερικὰ δημοτικὰ σχολεῖα τῆς Λευκωσίας καὶ ἡ ἐπαφὴ μὲ τοὺς δασκάλους τους μὲ διευκόλυναν νὰ νιώσω ζωντανότερα καὶ ἄμεσα ὅσα ἀναφέρω στὸ σημειώμα μου αὐτό.

δάνειο καὶ 11.430 λίρες γιὰ τὴ βοήθεια μικρῶν σχολείων. Ἰδρύθηκαν ἐπίσης δύο νέα σχολικὰ κτίρια με δωρεὰ ιδιωτῶν. Ἀποφασίστηκε ἐξάλλου νὰ διατεθοῦν ἀπὸ τὶς σχολικὲς ἐφορεῖες γιὰ τὶς κτιριακὲς ἀνάγκες ποὺ ἀντιμετωπίζονταν γιὰ τὴ στοιχειώδη Ἐκπαίδευση 227.582 λίρες.

Σχετικὰ μετὰ τὴν ἀναλογία τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν, ἀποφασίστηκε νὰ ἐλαττωθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν σχολείων μετὰ ἓνα δάσκαλο — τῶν μονοδιδασκάλων, ὅπως πολὺ σωστὰ τὰ ὀνομάζουν — καὶ νὰ δημιουργηθοῦν περισσότερα διδιδάσκαλα, ποὺ νὰ τ' ἀντικαταστήσουν, καθὼς καὶ περισσότερα τριδιδάσκαλα σχολεῖα ποὺ ν' ἀντικαταστήσουν τὰ διδιδάσκαλα.

Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ θεσπίστηκε ἡ ἀρχὴ νὰ λειτουργοῦν ὡς διδιδάσκαλα ὅσα σχολεῖα ἔχουν περισσότερα ἀπὸ 45 παιδιὰ, καὶ ὡς τριδιδάσκαλα ὅσα ἔχουν περισσότερα ἀπὸ 100.

Γενικότερα ἔχει θεσπιστῇ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν παιδιῶν σὲ κάθε τάξη δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι πᾶν ἀπὸ 40.

Εὐνόητο εἶναι ὅτι αὐξήθηκε καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν δασκάλων, ποὺ ἀπὸ 1.652 κατὰ τὸ 1958-59, αὐξήθηκαν σὲ 1.761 κατὰ τὸ 1959-60.

Ἀπὸ ἓνα στατιστικὸ πῖνακα σχετικὸ μετὰ τὴ Στοιχειώδη Ἐκπαίδευση κατὰ τὸ 1959-60 φαίνεται ὅτι κατὰ τὸ σχολικὸ αὐτὸ χρόνον λειτουργοῦσαν στὴν Κύπρῳ 525 δημοτικὰ σχολεῖα, μετὰ ἀριθμὸ μαθητῶν 64.453.

Ἀπὸ τὰ σχολεῖα αὐτὰ λειτουργοῦσαν :

μετὰ 1 δάσκαλο	τὰ 134 μετὰ 4.155 μαθητῆς	
μετὰ 2 δασκάλους	» 143 » 9.784 »	
μετὰ 3-5 »	» 126 » 16.380 »	(τὰ 75 μετὰ 3 δασκάλους)
μετὰ 6-7 »	» 80 » 19.269 »	
μετὰ 8-9 »	» 31 » 9.837 »	
μετὰ 10 » καὶ ἄνω	» 11 » 5.028 »	

Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν δασκάλων ποὺ δίδασκαν κατὰ τὸ 1959-60 ἦταν 1.761, δηλαδὴ ἔχομε κατὰ μέσο ὅρον ἀναλογία 36,6 μαθητῶν σὲ κάθε δάσκαλο!

Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία τῆς Κύπρου δείχνει ἴση στοργὴ γιὰ ὅλα τὰ παιδιὰ καὶ τῶν πόλεων καὶ τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν, ὅπως δείχνει εἰδικὸς στατιστικὸς πῖνακας. Σύμφωνα μετὰ αὐτὸν ὁ ἀριθμὸς τῶν σχολείων, τῶν μαθητῶν καὶ τῶν δασκάλων εἶναι πολὺ μεγαλύτερος στὰ χωριά, παρὰ στὶς πόλεις, καὶ ἡ ἀναλογία τῶν μαθητῶν ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ κάθε δάσκαλο εἶναι ἡ ἴδια περίπου στὶς πόλεις καὶ τὰ χωριά, καὶ κυμαίνεται ἀπὸ 34,5%-37,9% γιὰ τὰ χωριά, καὶ ἀπὸ 28,4%-41,8% γιὰ τὶς πόλεις.

Ἀνάλογη προσπάθεια ἔγινε γιὰ νὰ ἐφοδιαστοῦν τὰ σχολεῖα μετὰ ἐποπτικὰ μέσα, ἰδιαίτερα μετὰ ὄργανα φυσικῆς καὶ χημείας, καὶ γιὰ νὰ ἐξασφαλιστῇ σ' αὐτὰ ἡ λειτουργία τῶν ἀναγκαίων ἐργαστηρίων.

Εἶχα τὴν ἀγαθὴ τύχην νὰ ἐπωφεληθῶ ἀπὸ τὴ φιλόφρονή προθυμία τοῦ κ. Ἀνδρέα Κούρου νὰ μετὰ ὁδηγήσῃ σὲ μερικὰ δημοτικὰ σχολεῖα στὴ Λευκωσίᾳ, ὅσα ἦταν δυνατόν νὰ ἰδῶ στὸ λίγο χρόνον ποὺ μοῦ δόθηκε.

Καθαριότητα καὶ ἄνεση βασιλεύουν σὲ ὅλα. Οἱ αἵθουσες τῆς διδασκαλίας φωτεινές, εὐρύχωρες. Εἰδικὲς αἵθουσες ὑπῆρχαν γιὰ τὰ μαθήματα τῆς χειροτεχνίας, τῆς τέχνης. Ὅταν δὲν ὑπῆρχε πιάνο γιὰ τὸ μάθημα τῆς μουσικῆς, ὑπῆρχε μαντολίνο, ἢ ἀκόμη μελωδίες (ἀρμόνικες) ἢ φλογέρες, μετὰ τὶς ὁποῖες ἦταν ἐφοδιασμένα καὶ τὰ παιδιὰ.

Ἀκόμη ὑπῆρχε αἵθουσα γιὰ τὴ διδασκαλίαν τῆς οἰκοκυρικῆς. Τὰ σχολεῖα, ποὺ ἔχουν στὴ διάθεσίν τους αἵθουσα οἰκοκυρικῆς, φιλοξενοῦν καὶ τὰ παιδιὰ γειτονικῶν σχολείων (3 τὸ περισσότερον) ποὺ μεταφέρονται μετὰ λεωφορεῖα καὶ μετὰ ἑξοδα τοῦ Γραφείου Ἑλληνικῆς Παιδείας. Ὑπάρχει, βέβαια, προγραμματισμὸς νὰ ἀποκτήσουν

ὅλα τὰ σχολεῖα μετὰ τὸν καιρὸ τὴν αἵθουσά τους γιὰ τὴ διδασκαλίαν τῆς οἰκοκυρικῆς.

Τὰ σχολεῖα ἐπίσης ἔχουν τὸ μαγειρεῖο τους, γιὰ τὴν παρασκευὴ τοῦ συσσιτίου, καθὼς καὶ αἵθουσα — ἄνετη, καθαρὴ, εὐχάριστη — γιὰ τὴν παράθεσίν του.

Τὸ ἀξιολογώτερον ὅμως εἶναι ἡ πολιτισμένη οἰκειότητά ποὺ πιστοποιοῦσε κανεῖς στὶς σχέσεις δασκάλων καὶ παιδιῶν. Εὐκοσμία, εὐγένεια καὶ μαζὶ εὐθυμία καὶ ἐγκαρδιότητα ἀπόλυτα φυσικὴ βασιλεύουν παντοῦ.

Μετὰ νέο πνεῦμα, σὲ βάσεις σταθερὲς καὶ μετὰ ρυθμὸ γοργό, καταρτίστηκε καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν δημοτικῶν σχολείων.

Εἰδικὴ Ἐπιτροπὴ, ἀπὸ τοὺς Γενικοὺς Ἐπιθεωρητῆς καὶ Ἐπιθεωρητῆς τῶν Δημοτικῶν Σχολείων, καὶ εἰδικὲς ὑποεπιτροπές, στὶς ὁποῖες — ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Γενικοὺς καὶ τοὺς Ἐπιθεωρητῆς τῶν Σχολείων — ἔλαβαν μέρος καὶ ἄλλα ἀρμόδια πρόσωπα, ἐργάστηκαν μετὰ ζήλο καὶ κατόρθωσαν νὰ παρουσιάσουν ἑτοιμὸ τὸ πρόγραμμα, ὥστε νὰ ἐφαρμοστῇ ἤδη ἀπὸ τὸ σχολικὸ χρόνον 1959-60.

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴν του, τὸ πρόγραμμα εἶχε συζητηθῇ σὲ εἰδικὲς συνεδριάσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου, καὶ ἀκόμη σὲ διδασκαλικά συνέδρια ποὺ ἔγιναν στὰ τέλη τοῦ σχολικοῦ χρόνου 1958-59.

Χαρακτηριστικὰ τοῦ νέου προγράμματος εἶναι :

- Ἡ κατάργηση τῆς ἀγγλικῆς γλώσσας στὴ στοιχειώδη ἐκπαίδευση.
- Ἡ ἐνίσχυση τῆς διδασκαλίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ ἡ καλλιέργεια τοῦ προφορικοῦ καὶ τοῦ γραπτοῦ ἐλληνικοῦ λόγου, μετὰ ἰδιαίτερη προσοχή.
- Ἡ τὼνωμένη διδασκαλία τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, στὴν ὁποία κρατεῖ τὴ θέσιν ποὺ πρέπει καὶ ἡ ἱστορία τῆς Κύπρου.
- Ἡ διδασκαλία τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτη.
- Ἡ τόνωση τῆς διδασκαλίας τῶν φυσιογνωστικῶν, τῆς φυσικῆς, τῶν τεχνικῶν καὶ τῆς γυμναστικῆς.

Παράλληλα τὸ νέο πρόγραμμα προνοεῖ γιὰ τὶς μεθόδους τῆς διδασκαλίας.

Τὰ Κέντρα Ἐνδιαφέροντος ἀποτελοῦν τὴ βάση τῆς σχολικῆς ἐργασίας (σὲ ὅσα σχολεῖα ἔτυχε νὰ ἐπισκεφτῶ γινόνταν ἀμέσως αἰσθητὴ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου αὐτῆς).

Τελευταῖα δίνεται ἰδιαίτερη προσοχὴ γιὰ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ συστήματος τοῦ Σχολικοῦ Συνεταιρισμοῦ, ποὺ τὸν στηρίζουν κυρίως σὲ βάση ἐκπαιδευτικῆς.

Ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία, ἡ ἀσκηση τῆς αὐτενέργειας καὶ τῆς πρωτοβουλίας τῶν παιδιῶν, ἡ χρησιμοποίησις τῶν κατάλληλων βοηθητικῶν βιβλίων γιὰ αὐτὰ, ὁλοκληρώνουν τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς σκοποὺς τοῦ νέου προγράμματος.

Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ἔχει ἤδη ἀποφασιστῇ νὰ γραφτοῦν συμπληρωματικὰ ἀναγνωστικά, μετὰ περιεχόμενον ποὺ ν' ἀναφέρεται στὴν ἰδιαίτερη ζωὴ τῆς Κύπρου.

Ξεχωριστὴ προσοχὴ ἔχει δοθῇ καὶ σὲ ποικίλες μαθητικὲς δραστηριότητες : σχολικοὶ κῆποι — λειτουργία σχολικοῦ κινηματογράφου — συστηματοποίηση τῶν σχολικῶν ἐκδρομῶν καὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν κατασκηνώσεων — ἐκδοσὴ μαθητικῆς ἐφημερίδας κ.ἄ.

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἐπίσης ἡ καθολικὴ σχεδὸν λειτουργία τῶν σχολικῶν ταμειωτηρίων. Ὁ θεσμὸς τῶν σχολικῶν ταμειωτηρίων, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρακτικὴν του σημασίαν, διδάσκει ἐμπρακτὰ τὰ παιδιὰ στὴν ἀξίαν ποὺ ἔχει ἡ οἰκονομία καὶ ἡ ἀποταμίευσις καὶ παράλληλα τὰ μυεῖ στὴ συνεταιριστικὴν ἰδέαν. Γιατὶ τὰ χρήματα ποὺ ἀποταμιεύονται τὰ καταθέτουν — κυρίως τὰ Ἀγροτικὰ Δημοτικὰ σχολεῖα — στὶς Συνεταιριστικὰς Ὀργανώσεις τῶν ἐνηλίκων, ποὺ τὰ κινοῦν σὲ ἐργασίες ποὺ ἐξυπηρετοῦν τὸ σύνολο. Οἱ τόκοι, ἐξάλλου, ἀπὸ τὶς καταθέσεις μποροῦν νὰ χρησιμοποιοῦνται κατὰ τὴ διάρκειαν τοῦ σχολικοῦ χρόνου γιὰ συλλογικοὺς σχολικοὺς σκοποὺς

(έκδρομές, αγορά ειδών για άθλοπαιδιές κλπ.). Οί καταθέσεις αναλαμβάνονται από τα παιδιά όταν αποφοιτούν από το σχολείο.

Σύστημα και προοδευτικό πνεύμα παρουσιάζει επίσης η οργάνωση της σχολικής εργασίας.

Ημέρα για την έναρξη των εργασιών των δημοτικών σχολείων έχει οριστή η 5η Σεπτεμβρίου.

Τα μαθήματα στα δημοτικά σχολεία αρχίζουν στις 10 Σεπτεμβρίου και τελειώνουν στις 28 Ιουνίου. Ο σχολικός χρόνος κλείνει στις 30 Ιουνίου.

Τα απογεύματα της Τετάρτης και του Σαββάτου δεν γίνονται μαθήματα.

Αυτά ισχύουν για τα σχολεία και στις πόλεις και στα χωριά.

Η διάρκεια του χρόνου της διδασκαλίας ρυθμίζεται ανάλογα με την τάξη (15', 20', 30', 40'). Γίνεται, μάλιστα προσπάθεια να λειτουργούν οι δυο πρώτες τάξεις ιδιαίτερα, σε κτίρια χωριστά (Σχολεία «Κατώτερα μικτά»), για να εφαρμόζουν πιο άνετα το πρόγραμμά τους.

Ο Σεπτέμβριος αφιερώνεται σε εργασία κατατοπιστική για το δάσκαλο: για να γνωρίσει τα παιδιά και τις ικανότητές τους. Ακολουθεί σύσκεψη των δασκάλων με το διευθυντή του Σχολείου. Έχοντας υπόψη τις ικανότητες των μαθητών τους με το διευθυντή του Σχολείου. Έχοντας υπόψη τις ικανότητες των μαθητών τους με το διευθυντή του Σχολείου. Έχοντας υπόψη τις ικανότητες των μαθητών τους με το διευθυντή του Σχολείου. Έχοντας υπόψη τις ικανότητες των μαθητών τους με το διευθυντή του Σχολείου.

Ειδικότερα, κατά τη διάρκεια του χρόνου, η εργασία προχωρεί σύμφωνα με εβδομαδιαία σχέδια εργασίας, που τα καταρτίζει ο δάσκαλος κάθε τάξης και τα παρουσιάζει στη συνεδρίαση των δασκάλων και του διευθυντή του Σχολείου, που γίνεται το ελεύθερο απόγευμα κάθε Τετάρτης. Κατά την εβδομαδιαία αυτή συνεδρίαση συζητούνται επίσης όσα παιδαγωγικά προβλήματα έχουν παρουσιαστή.

Αξίζει να τονισθεί ιδιαίτερα η ελευθερία με την οποία μπορούν να εφαρμόζουν το αναλυτικό πρόγραμμα οι δάσκαλοι. Προχωρούν, δηλαδή, ανάλογα με τις ικανότητες των παιδιών. Αν είναι, μάλιστα, ανάγκη, τα παιδιά χωρίζονται ανάλογα με τις δυνάμεις τους. Έτσι η πορεία της εργασίας γίνεται με όμοιο προοδευτικό ρυθμό.

Την ελεύθερη αυτή εφαρμογή του προγράμματος την κάνουν, νομίζω, δυνατή και ακίνδυνη πολλοί παράγοντες:

- α) Το ολιγάριθμο των μαθητών στις τάξεις και τα σχολεία.
- β) Η αριθμητική επάρκεια του διδακτικού προσωπικού.
- γ) Η αδιάκοπη φροντίδα για την επιμόρφωση και την καλλιέργεια των δασκάλων, που κρατεί πάντα άγρυπνο το αίσθημα της παιδαγωγικής ευθύνης.
- δ) Η στοργική και επιστημονική παρακολούθηση της εργασίας τους από τους Επιθεωρητές.

Για τη φροντίδα σχετικά με το ολιγάριθμο των μαθητών στις τάξεις και την αριθμητική επάρκεια του διδακτικού προσωπικού έγινε ήδη μνεία. Αξίζει να γίνει ιδιαίτερος λόγος επίσης σχετικά με τη μέριμνα για την καλλιέργεια των δασκάλων και τη στοργική παρακολούθησή τους από τους άνωτέρους τους.

Μέριμνα για το διδακτικό προσωπικό. Για την επιμόρφωση του διδακτικού προσωπικού το Γραφείο Ελληνικής Παιδείας δίνει υποτροφίες σε δασκάλους για να συμπληρώσουν στην Ελλάδα και την Ευρώπη τις σπουδές τους, κυρίως στα παιδαγωγικά, την ψυχολογία, τη μουσική και τα τεχνικά. Επίσης επωφελοούνται πολλοί Έλληνες δάσκαλοι της Κύπρου από την προσφορά υποτροφιών από ξένες κυβερνήσεις και οργανισμούς.

Εκτός όμως από τις υποτροφίες το Γραφείο Ελληνικής Παιδείας επιδιώκει

τη συμπλήρωση των σπουδών των δασκάλων με την οργάνωση επιμορφωτικών μαθημάτων. Σχετικά με τα επιμορφωτικά μαθήματα — ιδίως των θερινών διακοπών — επικρατεί η αντίληψη πως δεν πρέπει να έχουν χαρακτήρα ακαδημαϊκό, αλλά μορφή συζητήσεων, όπου οι δάσκαλοι θα είναι οι εισηγητές των θεμάτων και αρχηγοί των ομάδων των συζητήσεων. Οί δάσκαλοι αυτοί συνεργάζονται από πριν σε κοινές συνεδριάσεις με τον Επιθεωρητή, που είναι ο γενικός οργάνωτης και οδηγός κατά την οργάνωση και διεξαγωγή των μαθημάτων αυτών.

Οργανώνονται επίσης διαλέξεις, εκθέσεις που δείχνουν τη δημιουργική εργασία των παιδιών, ή εκθέσεις με παιδαγωγικά και σχολικά βιβλία, εποπτικά μέσα διδασκαλίας κλπ.

Όλα αυτά γίνονται στις διακοπές των Χριστουγέννων, του Πάσχα και του καλοκαιριού.

Ιδιαίτερη σημασία έχει δοθεί στα επιμορφωτικά μαθήματα για τα οικοκυρικά (για τις δασκάλες), για τη χρήση των εποπτικών μέσων διδασκαλίας καθώς και για τα μαθήματα φυσικής και χημείας, επειδή το νέο πρόγραμμα δίνει ιδιαίτερη σημασία στα μαθήματα αυτά.

Οί δάσκαλοι συνεργάζονται με την Παιδαγωγική Ακαδημία και τις Τεχνικές Σχολές στη Λευκωσία και τη Λεμεσό, που τους δέχονται για να παρακολουθούν ειδικά μαθήματα.

Μνημονεύουμε, εξ άλλου, ότι το Γραφείο Ελληνικής Παιδείας έχει ιδρύσει Ινστιτούτα ξένων γλωσσών σε όλες τις πόλεις της Κύπρου, όπου οι δάσκαλοι (και οι καθηγητές) φοιτούν δωρεάν.

Για την καλλιέργεια της παιδαγωγικής ανησυχίας και του έρευνητικού πνεύματος των δασκάλων αξιολογία είναι η συμβολή των εκπαιδευτικών συνεδρίων των Επιθεωρητών Στοιχειώδους Εκπαίδευσης.

Αναφέρουμε σχετικά ορισμένες χαρακτηριστικές εισηγήσεις που δείχνουν τη ζωηρή έφεση για παιδαγωγική ανάπτυξη: 1) Να οργανωθούν τέσσερις διδακτικοί κύκλοι, που θα αφορούν μεθόδους διδασκαλίας και προβλήματα γύρω από τη διδασκαλία των επιμέρους μαθημάτων, με την προοπτική να συμπληρωθεί η διδασκαλία των κύκλων αυτών σε 4 χρόνια. 2) Να ιδρυθούν δανειστικές βιβλιοθήκες για τους δασκάλους στην Παιδαγωγική Ακαδημία ή στα Επαρχιακά Γραφεία της Ελληνικής Παιδείας, και να ετοιμασθεί σχέδιο για τη χρήση των βιβλιοθηκών. 3) Να ενθαρρύνονται οι δάσκαλοι να παρακολουθούν μαθήματα με αλληλογραφία σε Πανεπιστήμια του Εξωτερικού. 4) Προτάθηκε επίσης να τοποθετούνται οι νεαροί απόφοιτοι για ένα χρονικό διάστημα σε σχολεία πολυτάξια και να έχουν λιγότερες ώρες διδασκαλίας, ώστε να μπορούν να παρακολουθούν τη διδασκαλία δασκάλων με πείρα και να επωφελούνται από την καθοδήγηση των διευθυντών των Σχολείων και των Επιθεωρητών. 5) Ζητήθηκε, εξ άλλου, να οργανώνονται τοπικά συνέδρια δασκάλων. Με τα τοπικά συνέδρια θα επιδιώκεται: α) Να μελετηθούν τα ειδικά προβλήματα που απασχολούν κάθε περιφέρεια και να υποδειχτεί προγραμματισμένη και βαθμιαία πορεία για την επίλυσή τους. β) Να ερευνηθούν γενικότερα εκπαιδευτικά ζητήματα (το αναλυτικό πρόγραμμα, τα οκτατάξια σχολεία, τα εποπτικά μέσα, τα βοηθητικά βιβλία κλπ.) και να γίνονται εισηγήσεις για τη βελτίωση της σχολικής εργασίας. γ) Να παρακινηθούν οι δάσκαλοι να μελετούν παιδαγωγικά συγγράμματα και να κάνουν αμοιβαία σχετικές ανακοινώσεις, επίσης να ενημερώνονται οι δάσκαλοι για τα εκπαιδευτικά συστήματα άλλων χωρών.

Επιθυμία υπάρχει να κατορθωθεί να συγκροτούνται τα τοπικά εκπαιδευτικά συνέδρια τουλάχιστο μια φορά το μήνα. Φυσικά, η παρουσία του Επιθεωρητή στα συνέδρια αυτά είναι απαραίτητη.

Γενικά την οργάνωση και τις εργασίες των εκπαιδευτικών συνεδρίων χαρακτη-

ρίζει ή στενή συνεργασία τών 'Επιθεωρητών, τών διευθυντών τών σχολείων και τών δασκάλων. 'Ακόμη ή άνήσυχη αναζήτηση για τó καλύτερο, ó προγραμματισμός, αλλά και ή πλαστικότητα τής σκέψης και ή αδιάκοπη προσαρμογή πρòς ώφελιμότερες λύσεις.

Τò έργο τών επιθεωρητών. 'Αξιοσημείωτη είναι ή προσοχή πού έχει δοθῇ, ώστε οί προσπάθειες τών δασκάλων νά βρίσκουν τήν αναγκαία στοργική διαφώτιση από τους 'Επιθεωρητές τους.

Τò έργο τών 'Επιθεωρητών είναι περιορισμένο στα καθαρά εκπαιδευτικά πλαίσια, ώστε νά μπορούν νά εκπληρώνουν με άνεση τήν παιδαγωγική τους άποστολή.

Κανονικά άντιστοιχούν σε κάθε 'Επιθεωρητή 150 δάσκαλοι — (έξαιρετικά για τήν ώρα ό αριθμός τους έχει άνέβει σε 200, έπειδή λείπουν πολλοί με ύποτροφία για σπουδές στο έξωτερικό).

'Υπάρχουν έξάλλου ειδικοί επιθεωρητές για τή Γυμναστική, τή Μουσική, τά Τεχνικά, τήν Οικιακή Οικονομία, τά Γεωργικά : τους σχολικούς κήπους, τήν πτηνοτροφία, τή μελισσοκομία κλπ.

'Η άνεση αὐτή τής εργασίας, μαζί με τήν παιδαγωγική καλλιέργεια, έκτός από τά άλλα, έχει δώσει έναν πολυτιμότατο καρπό. Τήν έγκάρδια σχέση προϊσταμένων και ύφισταμένων, τή συνείδηση όλων, ότι συνεργάζονται από διαφορετική θέση ό καθένας για σκοπούς καινούς.

Είχα τήν ιδιαίτερη χαρά νά πιστοποιήσω αὐτό τó πνεῦμα τής πολιτισμένης, δημοκρατικής συνεργασίας. Παντοῦ στα σχολεία πού έτυχε νά πάω μαζί με τόν κ. Κούρο, όλοι, νέοι δάσκαλοι και νέες δασκάλες συχνότατα, τόν δέχονταν με έγκάρδια οικειότητα και χαρά. Κανείς δέν τόν προσφώνησε με τόν τίτλο του — κατέχει τήν ανώτατη θέση για τή Στοιχειώδη 'Εκπαίδευση στο Γραφείο 'Ελληνικής Παιδείας. Στο πρόσωπό του έβλεπαν όλοι ένα φωτισμένο φίλο, πού είναι έτοιμος πάντα νά τους έξυπηρετήσει με τήν παιδαγωγική του γνώση και πείρα.

Τò Γραφείο 'Ελληνικής Παιδείας δίνει ιδιαίτερη σημασία στη γενικότερη συμπεριφορά και εμφάνιση τών δασκάλων και τή συμβολή τους για νά ύψωθῇ πνευματικά και ήθικά ή κοινότητά τους.

Τήν ήθικα καθοδηγητική θέση τών εκπαιδευτικῶν τή δέχτηκαν με ιδιαίτερη ικανοποίηση οί Κοινότητες, ιδίως στα χωριά.

* *

Θά πρέπει τέλος νά μνημονευθοῦν τρία βασικά μέτρα πού ολοκληρώνουν τήν προσγειωμένη προσπάθεια και τó φωτεινό έργο τοῦ Γραφείου 'Ελληνικής Παιδείας αναφορικά με τή βασική εκπαίδευση τοῦ έλληνοκυπριακοῦ λαοῦ :

I) Καθιέρωσε ύποχρεωτική τή βασική, στοιχειώδη εκπαίδευση, αρχίζοντας τήν εφαρμογή τοῦ μέτρου περιορισμένα και άπλώνοντάς τήν προοδευτικά.

II) Πρόβλεψε για τήν άγωγή τών νηπίων.

Για τó σκοπό αὐτό, άφού εξέτασε τις συνθήκες τής λειτουργίας τών νηπιαγωγείων πού ήδη ύπήρχαν, σύστησε 'Επιτροπή πού προνοεί για τó προσωπικό, τά κτίρια, τόν έξοπλισμό και τή λειτουργία τών νηπιαγωγείων.

Τò γενικότερο έλεγχο τόν έχει ειδικό συμβούλιο.

'Επίσης, με τή μέριμνα τής 'Ελληνικής Κυβερνήσεως, έγινε σειρά θεωρητικῶν και πρακτικῶν μαθημάτων από ειδικές 'Ελληνίδες νηπιαγωγούς, εκπαιδευμένες στην 'Ελβετία.

Είχα τήν τύχη νά με όδηγήσῃ ό κ. Κούρος σε ένα νηπιαγωγείο στη Λευκωσία.

'Αναφέρω μόνο πώς φοιτοῦσαν σ' αὐτό 100 παιδιά και ύπηρετοῦσαν 5 δασκάλες νηπιαγωγοί και 3 βοηθοί τους (έκτός από τó ύπηρετικό προσωπικό).

III. Θεμελιακή σημασία για τή βασική παιδεία στην Κύπρο έχει τó τρίτο μέτρο, ή ίδρυση δκαταξίων δημοτικῶν σχολείων.

'Η ίδρυση τών δκαταξίων δημοτικῶν σχολείων δείχνει τή φωτισμένη και στοργική μέριμνα τοῦ Γραφείου 'Ελληνικής Παιδείας για τά παιδιά πού δέν πρόκειται νά συνεχίσουν τις σπουδές τους στη μέση παιδεία. Για τó λόγο αὐτό ή λειτουργία τους δέν έχει καμιά σχέση με τά σχολεία τής Μέσης και δέν είναι δυνατή ή μεταγραφή από τόν ένα τύπο σχολείου στον άλλο.

Σκοποί τών δκαταξίων δημοτικῶν σχολείων είναι : α) νά συμπληρώνουν τή μόρφωση πού δίνει τó έξατάξιο δημοτικό, πολύ περιορισμένη πιά και άνίσχυρη ν' άνταποκριθῇ στις σημερινές άνάγκες τοῦ άνθρώπου, πού θέλει νά είναι χρήσιμο μέλος μέσα στην κοινωνία όπου ζῇ. β) Νά καλύψουν με τρόπο άπόλυτα έξυπηρετικό για τά παιδιά τή χρονική περίοδο άνάμεσα στο χρόνο πού άποφοιτοῦν από τó έξατάξιο δημοτικό και τó χρόνο πού νόμιμα μπορούν ν' αναλάβουν επαγγελματική εργασία. γ) Νά αναχαιτίσουν, με τήν έμπρακτη αὐτή φροντίδα για τά άγροτόπαιδα, τήν τάση πρòς τήν άστυφιλία.

Τή σημασία τών δκαταξίων δημοτικῶν σχολείων κατανόησαν άπόλυτα οί προοδευτικές κοινότητες στην ύπαιθρο.

Τò πρόγραμμα τών σχολείων αὐτῶν συνδυάζει τήν ανθρωπιστική και γενική μόρφωση με τήν ειδική επαγγελματική, με βάση τις τοπικές συνθήκες. 'Ετσι στις γεωργικές περιοχές ή ειδική μόρφωση είναι γεωργική, στις βιομηχανικές τεχνική.

Βασική αρχή τοῦ προγράμματος είναι ή μόρφωση όλόκληρης τής προσωπικότητας τοῦ παιδιοῦ, ώστε νά ύψωνῇ τó πνεῦμα του, νά τοῦ καλλιεργῇ τήν ψυχή και παράλληλα νά τó κάνῃ ικανό ν' άντιλαμβάνεται τά σύγχρονα προβλήματα τής ζωῆς και τήν ἴδια του τή θέση μέσα στην εξέλιξή της, καθώς και νά χρησιμοποιῇ τις γνώσεις του για νά τοποθετηθῇ στη ζωή και νά τήν ύπηρετήσει.

'Ενα νέο πνεῦμα, με κατεύθυνση τήν έξυπρέτηση τών παιδιῶν, χαρακτηρίζει τó πρόγραμμα τών επιμέρους μαθημάτων στα σχολεία αὐτά.

Τò γλωσσικό μάθημα άποβλέπει νά μορφώσῃ τά παιδιά, ώστε νά μπορούν νά εκφράζουν με άνεση τόν έσωτερικό τους κόσμο και νά επικοινωνοῦν με κάθε πνευματική εκδήλωση γύρω τους. Ζητεῖ, λοιπόν, νά τά βοηθήσῃ νά διατυπώνουν με σαφήνεια τις σκέψεις τους — προφορικά και γραπτά — και ακόμη νά έξοικειωθοῦν με τή γλώσσα κάθε γραπτοῦ κειμένου, όχι μόνο στη δημοτική αλλά και στην καθαρεύουσα, και νά κατανοοῦν επίσης τήν 'Αγία Γραφή.

Διδάσκεται, έξάλλου, και ή άγγλική γλώσσα, ώστε νά μπορούν τά παιδιά νά διαβάζουν — με τή βοήθεια τοῦ λεξικοῦ — ένα άγγλικό κείμενο πού τά ενδιαφέρει.

Τά μαθηματικά περιορίζονται στην πρακτική 'Αριθμητική και Γεωμετρία. 'Αποβλέπουν νά κάμουν στερεό κτῆμα τών παιδιῶν τις γνώσεις πού θά τά ύπηρετήσουν στην καθημερινή ζωή τους. Για τó λόγο αὐτό προστέθηκε και ή διδασκαλία άπλῆς μεθόδου για τήν τήρηση λογιστικῶν βιβλίων.

Με τó ἴδιο πνεῦμα διδάσκονται ή Γεωγραφία, ή 'Ιστορία και ή 'Αγωγή τοῦ Πολίτη. Δίνεται, δηλαδή, ιδιαίτερη προσοχή στην οικονομική γεωγραφία τής Κύπρου και τής 'Ελλάδας, καθώς και τών χωρῶν με τις όποιες ή Κύπρος έχει έμπορικές συναλλαγές. Διδάσκεται, επίσης, ή κοινωνική και οικονομική ιστορία τής Κύπρου και τής 'Ελλάδας.

'Ιδιαίτερη θέση έχει ή διδασκαλία τοῦ Συνεργατισμοῦ στην Κύπρο και στην 'Ελλάδα. Τò μάθημα αὐτό σε όρισμένα σημεία του (σχετικά με τά δάνεια, τις άγορές, τις πωλήσεις) συνδυάζεται με τήν 'Αριθμητική.

Ξεχωριστή θέση ἔχει στὸ πρόγραμμα ἡ διδασκαλία τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς Χημείας, ἀπὸ τὶς πρῶτες τοὺς ἀρχές ὡς τὰ σημερινὰ τοὺς καταπληκτικὰ ἐπιτεύγματα. Ἡ διδασκαλία τῶν μαθημάτων αὐτῶν συνοδεύεται ἀπὸ ἀσκήσεις καὶ κατευθύνει πάντα στὴν ἐφαρμογὴ τῶν γνώσεων στὴ ζωὴ.

Ἐπίσης τὰ γεωργικὰ μαθήματα, ἡ Ὑγιεινὴ, ἡ Τέχνη, ἡ Χειροτεχνία (μὲ τὴν καλλιέργεια τῆς ἀγάπης στὴν πατροπαράδοτη λαϊκὴ τέχνη) καὶ τὰ Οἰκοκυρικὰ (γιά τὰ κορίτσια) ἔχουν βασικὴ θέση στὸ πρόγραμμα, ποὺ γενικὰ ἔχει συνταχθῇ μὲ πνεῦμα πρακτικὸ, ἀπροκατάληπτο, ἐλεύθερο.

Χαρακτηριστικὸ ἀκριβῶς αὐτοῦ τοῦ πνεύματος εἶναι καὶ τὸ ὅτι τὸ πρόγραμμα δίνεται στοὺς δασκάλους σὰν καθοδηγητικὸ σχέδιο. Οἱ ἴδιοι θὰ πρέπει νὰ διαλέγουν καὶ νὰ κατατάσσουν τὴν ὕλη, καθὼς καὶ τὸ χρόνο ποὺ θ' ἀφιερῶσουν γιὰ τὸν κύκλο τοῦ κάθε μαθήματος.

Τὴ διδακτικὴ ἐργασία συμπληρώνουν : α) ἡ λειτουργία βιβλιοθήκης, β) ἡ συμπλήρωση τῆς μὲρφωσης καὶ τῆς ἀγωγῆς μὲ ποικίλη δράση κατὰ τὰ πρωινὰ τῶν Σαββάτων.

α) **Λειτουργία τῆς βιβλιοθήκης :** Κάθε μαθητὴς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ μελετήσει στὸ διάστημα τοῦ σχολικοῦ χρόνου ὁρισμένα βιβλία — γύρω στὰ πέντε — μὲ γεωργικὸ περιεχόμενον, καὶ ἐπίσης νὰ ἐτοιμάζῃ κάθε τρίμηνο μιὰ ὁμιλία γιὰ τοὺς συμμαθητὲς του.

β) **Ἀπασχολήσεις κατὰ τὰ πρωινὰ τῶν Σαββάτων :** Κατὰ τὰ ἐλεύθερα αὐτὰ πρωινὰ τὰ παιδιά ἀπασχολοῦνται μὲ ἔργα κοινῆς ὠφελείας (δεντροφυτεύσεις, ἐξωραϊσμοὶ τοῦ χωριοῦ καὶ τῶν περιχώρων, βοήθεια σὲ συνεργατικὰς ἐργασίες τοῦ χωριοῦ) ἢ κάνουν περιπάτους γιὰ γεωργικὰς μελέτες ἢ ἐπισκέψεις σὲ ὑποστατικά, γεωργικοὺς σταθμούς, ἐργοστάσια, μεταλλεῖα κτλ.

Φυσικὰ ἡ λειτουργία τῶν ὁκτατάξιων δημοτικῶν σχολείων ἀπαιτεῖ καὶ διδακτικὸ προσωπικὸ κατάλληλα μορφωμένο.

Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ δημιουργία τοὺς γίνεται βαθμιαία. Κατὰ τὸ 1959-60 λειτουργήσαν 9 ὁκτατάξια σχολεῖα σὲ διάφορες ἐπαρχίες τῆς Κύπρου, μὲ συνολικὸ ἀριθμὸ μαθητῶν 200 (90 ἀγόρια καὶ 110 κορίτσια).

Τὸ Γραφεῖο Ἑλληνικῆς Παιδείας ἐξάλλου φροντίζει γιὰ τὴν ἀναγκαίαν προετοιμασία τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1959 ἔγιναν ἀπὸ εἰδικούς ἐπιστήμονες γιὰ τοὺς δασκάλους τῶν ὁκτατάξιων δημοτικῶν εἰδικὰ μαθήματα στὸ Γεωργικὸ Γυμνάσιο, καὶ τὸ 1960 στὴν Τεχνικὴ Σχολὴ καὶ στὴν Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία στὴ Λευκωσία. Παράλληλα καταβάλλεται προσπάθεια, ὥστε οἱ δάσκαλοι νὰ βοηθοῦνται μὲ μορφωτικὰς διαλέξεις, μὲ διάφορα μορφωτικὰ φυλλάδια καὶ μὲ τὴν ἀδιάκοπη παρακολούθησίν τοὺς ἀπὸ τοὺς εκπαιδευτικοὺς λειτουργοὺς τοῦ Ἑλληνικοῦ Γραφείου Παιδείας.

Ἀποτελεσματικὰ βοηθοῦν ἐπίσης ὁ ζῆλος καὶ τὸ ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἰδίων τῶν δασκάλων νὰ προετοιμαστοῦν ἀνάλογα γιὰ τὰ νέα τοὺς καθήκοντα, καθὼς καὶ ἡ γενικὴ καὶ ἐντόνη ἐπιθυμία ὅλων νὰ ἐργαστοῦν γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνύψωση τοῦ λαοῦ.

Ἡ ὁργάνωση τῆς βασικῆς παιδείας στὴν Κύπρο δείχνει, νομίζω, φωτισμένη καὶ στοργικὴ στροφὴ τῆς προσοχῆς τῶν ὑπευθύνων πρὸς τὶς θεμελιακὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἀγωγῆς καὶ ἀκόμη νεανικῆ, θαρρετὴ ἀλλὰ καὶ συνετὴ προσαρμογὴ τῆς σχολικῆς ἐργασίας πρὸς τὶς σύγχρονες ἀνάγκες τῆς ζωῆς καὶ τῶν παιδιῶν, ὥστε τὸ Σχολεῖο νὰ τὶς ὑπηρετῇ ὅσο γίνεται πιὸ οὐσιαστικά.

ΦΩΤΕΙΝΗ Θ. ΤΖΩΡΤΖΑΚΗ

Ο ΟΡΚΟΣ ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΙΟΥ ΠΟΛΙΤΟΥ

Ὁ ὄρκος τοῦ Ἀθηναίου Πολίτου εἶναι γνωστὸς σὲ ὅλους μας ἀπὸ τὰ μαθητικά μας χρόνια. Ἴσως οἱ περισσότεροι νὰ τὸν μελετήσαμε σὰν ἓνα ἀπλὸ μάθημα, χωρὶς νὰ ἐμβαθύνουμε στὸ περιεχόμενον. Καὶ ὅμως μιὰ προσεκτικὴ ἀνάλυσι ἀποδεικνύει ὅτι ἐμπεριέχει ὅλα τὰ σπέρματα τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας.

Διὰ τοὺς ἀρχαίους Ἀθηναίους ὁ ὄρκος ἦταν ὁ συνηθισμένος τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον, ὅταν ἀνελάμβαναν μιὰν ὁποιαδήποτε ὑπηρεσίαν, ἀνεγνώριζαν τὶς ὑποχρεώσεις καὶ τὶς εὐθύνες τῶν. Ἀλλὰ, ὁ κατ' ἐξοχὴν Ὁρκος, ποὺ ἐπεβάλλετο σὲ κάθε πολίτη, ἦταν ἐκεῖνος ποὺ ἔδιδε ὁ ἔφηβος κατὰ τὴν ἐνηλικίωσίν του ὅταν, ὕστερα ἀπὸ διετὴ ὑπηρεσίαν, στὴν ἐφηβεία ὡς περίπολος, δεκαοκταετῆς (1), ἀνελάμβανε τὶς ὑποχρεώσεις καὶ ἀποκτοῦσε, ἐν μέρει, τὰ δικαιώματα τοῦ Ἀθηναίου πολίτου. Μὲ τὰ σύμβολα τῆς πανοπλίας του, τὸ δόρυ καὶ τὴν ἀσπίδα, ἀπλωνε τὸ χέρι στὸ βωμὸ καὶ ἔδιδε τὸν Ὁρκο στὸν ναὸ τῆς Θεᾶς Ἀγραύλου, τὸ Ἀγραύλειον, στὶς πλαγιές τῆς Ἀκροπόλεως, προφανῶς ἐνώπιον ἐνὸς ἐκ τῶν ἀρχόντων (2). Ἐπομένως ὁ Ὁρκος ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον ἀπαραβάτο στοιχεῖο τῆς νομοθετικῆς διατάξεως τῆς πόλεως, ἀφοῦ ἦταν τὸ πρῶτο βῆμα στὴν Πολιτεία.

Ἡ τελετὴ ἐγίνετο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς Βοεδρομιῶνος (Σεπτέμβριος). Μνεῖα αὐτοῦ γίνεται ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, ὡς βάσεως τῶν ἡθικῶν ὑποχρεώσεων τοῦ πολίτου (3). Οἱ δύο συγγραφεῖς ποὺ διέσωσαν τὸ κείμενον τοῦ Ὁρκου εἶναι τῆς μετὰ Χριστὸν περιόδου. Ὁ Πολυδεύκης τοῦ β' αἰῶνος, εἰς τὸ λεξικόν του «Ὀνομαστικόν», ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 17 βιβλία, περιλαμβάνει τὸν Ὁρκο εἰς τὸ Η' βιβλίον (106), ὅπου πραγματεύεται τὶς Ἀρχές καὶ τὰ Δικαστήρια τῆς Πολιτείας Ἀθηναίων. Καὶ ὁ Στοβαῖος τοῦ ε' αἰῶνος τὸν περιλαμβάνει εἰς τὸ II μέρος τοῦ βιβλίου του «Ἀνθολόγιον».

Ὁ γλωσσικὸς τύπος τοῦ Ὁρκου δὲν μπορεῖ νὰ καθορισθῇ ἀκριβῶς. Ὁ τρόπος τῆς ἐκφράσεως ὑφίσταται ἀλλαγὰς καὶ προσθέσεις σύμφωνα μὲ τὴν ἐποχὴ. Καὶ σήμερον ἀκόμη στὰ Ἱστορικὰ λεξικά ἢ περιοδικὰ, ὅπου δημοσιεύονται σχετικὲς μελέτες, ὁ Ὁρκος δίδεται μὲ διαφόρους τρόπους ἐκφράσεως. Τὸ πνεῦμα ὅμως ἐμμεναι ἀμετάβλητο κατ' ὅλον τὸ μακραίωνα διάστημα. Διότι κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φιλοστράτου ὁ Ὁρκος ἔδιδετο ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν γ' αἰῶνα μ.Χ. (4). Τὸ κείμενον τοῦ Πολυδεύκου, ἀπὸ τὴν μορφή τῶν λέξεων, φαίνεται νὰ εἶναι ἀρχαιότερον τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Θὰ ἦτο δυνατόν ὁ Πολυδεύκης, ποὺ ἐδίδεκε ρητορικὴν στὰς Ἀθήνας κατὰ τὸν β' μ.Χ. αἰῶνα, νὰ τὸν ἤκουσε ἀπαγγελλόμενον. Ἀλλὰ τότε ἡ γλωσσικὴ μορφή τοῦ κειμένου δὲν θὰ εἶχε ἀρχαίζοντας τύπους.

Οἱ ξένοι ἱστορικοὶ πρόσεξαν ἰδιαιτέρως τὸν Ὁρκον. Ὁ G. Glotz (5) λέγει ὅτι ἡ ὀρκωμοσία αὐτὴ εἶχε μεγαλεῖον καὶ ἡ κατ' ἔτος ἐπανάληψις τῆς ξυπνοῦσε στὴν ψυχὴ ὅλων τῶν Ἀθηναίων, καὶ τῶν ἡλικιωμένων ἀκόμη, νεανικὴ ὁρμὴ στὴν ἀντίληψιν τῶν ὑποχρεώσεων πρὸς τὴν πατρίδα. Δίδει τὸν Ὁρκο σὲ γαλλικὴν μετάφρασιν. Ὁμοίαν

1. Σχετικὰ μὲ τὴν ἡλικίαν κατὰ τὴν ὁποίαν ἔδιδετο ὁ Ὁρκος τῶν Ἐφήβων, ἄλλοι ἐκ τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν, καθὼς καὶ τῶν νεωτέρων, ὀρίζουν τὴν ἡλικίαν τῶν 18 ἐτῶν, καὶ ἄλλοι τῶν 20 ἐτῶν. Κάθε ἀμφιβολία ὅμως ἐξαλείφεται ἀπὸ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους (Ἀθηναίων Πολιτεία 42) ὁ ὁποῖος λέγει : «Μετὰ ταῦτα δοκιμάζει τοὺς ἐγγραφεύς ἢ Βουλῇ, καὶ ἂν τις δόξῃ νεώτερος ὁκτακαίδεκα ἐτῶν εἶναι, ζημοῖ τοὺς δημότας τοὺς ἐγγράφοντας».
2. Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines ὑπὸ Daremberg et Saglio. Ἐκδοσις 1892. Τόμος III, Εἰκὼν ὑπ' ἀριθ. 2677, σελ. 624.
3. Λυκοῦργος : Κατὰ Λεωκράτους 76. Δημοσθένης : Περὶ Παραπρεσβείας 304.
4. Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines ὑπὸ Daremberg et Saglio. Ἐκδοσις 1892. Τόμος, III σελ. 625a.
5. Gustave Glotz. La Cité Grecque, σελ. 456.

μετάφρασι δίδει καὶ ὁ P. Girard στὸ ἄρθρον τοῦ «Ἐφηβία» (1). Ἡ μόνη διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο μεταφράσεων εἶναι ὅτι τὴν λέξιν ἐμφρόνως ὁ G. Glotz μεταφράζει μὲ τὴν λέξιν *sagesse*, ἐνῶ ὁ P. Girard μὲ τὴν λέξιν *prudence*. Μεταξὺ τῶν δύο λέξεων ὑπάρχει στενὴ νοητικὴ συγγένεια, ὑφίσταται ὅμως καὶ κάποια διαφορὰ ἀποχρώσεως.

Τὸ 1932 βρέθηκαν δύο στήλες (2). Αὐτές, ἀργότερα, παρεδόθησαν στὴ Γαλλικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ κ. Louis Robert, Διευθυντοῦ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου στὴν Κων(σταντινούπολη), ὁ ὁποῖος ἀντέγραψε τὶς ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφὰς καὶ τὶς φωτογράφησε. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὑπάρχει ὁ Ὀρκος τῶν Ἀθηναίων Ἐφήβων. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη φαίνεται νὰ ἔχη κάποια σχέσι μὲ τὸν τόπον τῶν Ἀχαρνῶν, καθόσον ἐπὶ κεφαλῆς φέρει τὴν ἀφιέρωσιν : «Ἱερὺς Ἀρεῶς καὶ Ἀθηναῖς Ἀρείας Δίων Δίωνος Ἀχαρνέως ἀνέθηκεν». Εἶναι ἡ μόνη ἀναγραφὴ τοῦ Ὀρκου ποὺ βρέθηκε χαραγμένη σὲ μαρμαρίνη πλάκα καί, ὡς ἐκ τούτου, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ἀκριβέστερη μορφή τῆς ἐκφράσεώς του. Ἀλλὰ ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι τῶν μέσων τοῦ 8 αἰῶνος π.Χ. καὶ ὁ Ὀρκος κατὰ τὸν 8 αἰῶνα ἦτο ἤδη πάτριος, δηλ. παλαιός, ὅπως διαβεβαιοῦ αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ :

«Ὀρκος ἐφήβων πάτριος ὃν ὁμνύναι δεῖ τοὺς ἐφήβους» (3).

Ἀν τὴν συγκρίνουμε μὲ τὰ δύο ἄλλα κείμενα, ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, ἐκτὸς τῶν γλωσσικῶν διαφορῶν, ἐπικαλεῖται ὡς μάρτυρας μεγαλύτερο ἀριθμὸ θεῶν. Καὶ ἐπὶ πλεόν, στὸ τέλος, προστίθενται ὡς μάρτυρες καὶ οἱ «ἄροι πατρίδος, πυροί, κριθαί, ἄμπελοι, ἐλαῖαι, συκαῖ». Ἔθος καὶ συναίσθημα καθαρῶς ἐλληνικά, ν' ἀποδίδεται ψυχὴ στὰ ἄψυχα.

Ὁ Πλούταρχος (4) παραδέχεται ὅτι εἰς τὸν ἐν Ἀγραύλῳ διδόμενον Ὀρκον ὁ ἔφηβος ὠριζέτο νὰ θεωρήσῃ ὡς ὅρια τῆς Ἀττικῆς ὅλην τὴν χώραν ὅπου ἐφυτεύοντο «πυροί, κριθαί, ἄμπελοι, ἐλαῖαι», δηλ. τὴν ἡμέραν καὶ καρποφόρον. Οἱ νεώτεροι ὅμως μελετηταὶ (5), μετὰ τὴν εὑρεσιν τῆς ἐπιγραφῆς τῶν Ἀχαρνῶν, παραδέχονται ὅτι ὁ Πλούταρχος παρερμήνευσε τὴν ἀπαρίθμησην τῶν ἄψυχων στοιχείων τῶν ὁποίων τὴν μαρτυρίαν ἐπικαλεῖται ὁ ἔφηβος.

Εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἀθηνᾶ» (6) δημοσιεύεται ἀγγλιστὶ ὑπὸ τοῦ N. C. Conomis μελέτη περὶ τοῦ Ὀρκου. Ἡ μελέτη αὕτη εἶναι ἐνδιαφέρουσα, κυρίως ὡς ἐκ τῶν δυσκολιῶν τὰς ὁποίας συναντᾷ ὁ μελετητὴς εἰς τὴν ἐρμηνείαν ὠρισμένων λέξεων. Αἱ δύο λέξεις πλεῦσω καὶ καταρόσω (7) τοῦ κειμένου τοῦ Πολυδεύκου μένουν ἀνεξήγητοι δι' αὐτόν. Ἐν τούτοις τὸ πλεῖω καὶ ἀρείω τοῦ Στοβαίου, καὶ τῆς ἐπιγραφῆς τῶν Ἀχαρνῶν, δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται περὶ παλαιότερας μορφῆς τοῦ συγκριτικοῦ διὰ μὲν τὸ πρῶτον τοῦ ἐπιθέτου πολὺς καὶ διὰ τὸ δεύτερον τοῦ ἐπιθέτου ἀγαθός.

Ἄλλη δυσκολία τὴν ὁποίαν συναντᾷ εἶναι ὁ ἐπιρρηματικὸς προσδιορισμὸς ἐμφρόνως. Ἦσως ἡ λέξις νὰ μὴ εἶναι συνήθης, εἶναι ὅμως εὐεξήγητος. Τὴν ἀποδίδει στὸ ρῆμα εὐηκοήσω, ὅποτε καὶ διὰ τὸ δεύτερον ἐμφρόνως ζητεῖ ἓνα δεύτερον εὐηκοήσω, ἐξυπακουόμενον. Ἡ ἀπλουστερά ἐρμηνεία εἶναι ὅτι τὸ πρῶτον ἐμφρόνως προσδιορίζει τὴν μετοχὴν κρινόντων, καὶ τὸ δεύτερον τὸ ρῆμα ἰδρύσωνται. Σὲ μερικὰ κείμενα, διὰ τὸ δεύτερον ἐμφρόνως, ὑπάρχει ἡ διόρθωσις ὁμοφρόνως, εἰς δὲ τὸ κείμενον τὸ δημοσιεύμενον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐγκυκλοπαίδειαν διορθώνεται διὰ τῆς λέξεως ὁμοφώ-

1. Dictionnaire des Antiquités etc., σελ. 624 β.

2. L. Robert, Etudes Epigraphiques et Philologiques, 1938, σελ. 293.

3. Ὁ L. Robert παραδέχεται τὸ κείμενον αὐτὸ ὡς τὸ ἀκριβές, ἐφόσον τὸ τοῦ Πολυδεύκου καὶ τοῦ Στοβαίου εἶναι πολὺ νεώτερα καὶ διεσώθησαν διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου.

4. Πλούταρχος Ἀλκιβιάδης XV.

5. L. Robert : Etudes Epigraphiques et Philologiques, 1938, σελ. 293.

6. Ἔτος 1959. Τόμος 63, σελ. 119-131.

7. Τὸ θέμα πλεῖν πλεῦνος ἀντὶ τοῦ πλεόν πλέονος εἶναι τῆς Ἰωνικῆς διαλέκτου καὶ συναντᾶται στὸν Ἡρόδοτο 1. 1, 1.106. Διὰ τὴν μορφήν τῆς λέξεως καταρόσω ἡ δυσκολία ὑφίσταται. Κατὰ τὸν L. Robert δὲν ἀποκλείεται νὰ προῆλθε ἀπὸ διαστροφὴν ἢ κακὴν ἀνάγνωσιν τῆς λέξεως ἀρείω.

νως (1). Καὶ οἱ τρεῖς μορφές τῆς λέξεως ἀρμόζουν στὸ νόημα τῆς λέξεως τὴν ὁποίαν προσδιορίζουν. Δὲν πρόκειται ὅμως περὶ ὁμοφωνίας ἢ ὁμοφροσύνης, ἀλλὰ περὶ ἐμφρονος σκέψεως, περὶ θεσμοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ εἶναι τὸ ἀπαύγασμα σωφροσύνης καὶ συνέσεως. Ὑπάρχει καὶ ἄλλο σημεῖο συζητήσεως μεταξὺ τῶν τριῶν βασικῶν κειμένων τοῦ Ὀρκου. Ἡ λέξις κρινόντων. Εἰς τὰ δύο παλαιότερα γνωστὰ κείμενα τοῦ Πολυδεύκου καὶ τοῦ Στοβαίου ἡ λέξις φέρεται ὡς κρινόντων. Ἐπὶ τῆς μαρμαρίνης πλακῆς ὡς κραινόντων, τὴν ὁποίαν υἱοθέτησαν καὶ ἄλλαι ἐκδόσεις ὡς ἀκριβεστέραν. Ἀλλὰ ἡ λέξις κραινόντων ἔχει τὴν ἐννοίαν τῶν κυβερνητῶν, ἐνῶ ἡ λέξις κρινόντων ἔχει εὐρύτερον ὅριζοντα.

Αἱ διαφοραὶ αὗται οὐδεμίαν ἀλλοίωσιν φέρουν εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ κειμένου.

* *

Ὁ Ὀρκος : «Οὐ καταισχυῶ τὰ ὅπλα τὰ ἱερά, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν προστάτην, ὅταν ἂν στοιχήσω· ἄμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὑπὲρ ὁσίων, καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν· τὴν πατρίδα οὐκ' ἐλάσσω παραδῶσω πλείω δὲ καὶ ἀρείω, ὅσῃν ἂν παραδέξωμαι· καὶ εὐηκοήσω τῶν ἀεὶ κρινόντων ἐμφρόνως, καὶ τοῖς θεσμοῖς τοῖς ἰδρυμένοις πείσομαι καὶ οὐς τινὰς ἄλλους τὸ πλῆθος ἰδρύσεται ἐμφρόνως, καὶ ἂν τις ἀναιρῇ τοὺς θεσμοὺς ἢ μὴ πειθῇται οὐκ ἐπιτρέψω· ἄμυνῶ δὲ καὶ μόνος καὶ μετὰ πάντων καὶ ἱερά καὶ πάτρια τιμήσω. Ἱστορες Θεοὶ τούτων» (2).

Τὸ σύνολον τοῦ Ὀρκου εἶναι δυνατόν νὰ χωρισθῇ σὲ δύο μέρη. Διότι τὸ πρῶτον μέρος πραγματεύεται τὴν ἄμυναν καὶ τὸ δεύτερον τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς πατρίδος. Ὁ,τι χαρακτηρίζει τὸν τρόπον τῆς ἀμύνειν εἶναι ὅτι ἡ πατρίς παρουσιάζεται ἀδιασπᾶστος συνενωμένη μὲ τὴν λατρείαν. Ἀρχίζει μὲ τὴν φράσιν «Οὐ καταισχυῶ τὰ ὅπλα τὰ ἱερά». Ἡ πρώτη λέξις περιέχει τὴν ἐννοίαν τοῦ αἵσχους, πρὸς ἐνίσχυσιν προστίθεται ἡ πρόθεσις «κατὰ», ἡ ὁποία ἐκφράζει τὴν ἐννοίαν τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἐνεργείας, τῆς ἐκφραζομένης ὑπὸ τοῦ ρήματος. Μὲ τὴν ἰδίαν σημασίαν, ἐπιρρίπτω αἵσχος ἐπὶ τινι, μεταχειρίζεται τὸ ρῆμα καταισχύω καὶ ἡ σημερινὴ Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ἐδῶ ὅμως ἡ αἵσχυνη ἐπιρρίπτεται ὅχι ἐπὶ ἐνὸς προσώπου ποὺ ἔχει συναίσθησιν τῆς προσωπικῆς τοῦ εὐθύνει, ἀλλὰ ἐπὶ ἐνὸς ἀντικειμένου (3).

Ἦσως τὸ πρᾶγμα νὰ συμβαίη κάποτε καὶ στὴν σημερινὴ γλῶσσα, ἀλλὰ μόνον φαινομενικῶς. Διότι ὅταν λέγω : «ἀδὲν θὰ ντροπιάσω τὸ σπῆτι μου», στὴν πραγματικότητά ἐννοῶ ὅχι τὸ ἄψυχο κτίριο, ἀλλὰ τὸν ἐμψυχο κόσμον ποὺ ἐμπερικλείει. Καὶ μὲ τὴν λέξιν ὅπλα ἐννοεῖται ἡ ἐνέργεια ἡ ὁποία θὰ πραγματοποιηθῇ δι' αὐτῶν. Ὅτι ὅμως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες κατελόγιζαν εὐθύνην καὶ εἰς τὰ ἀντικείμενα δι' ὧν διενεργεῖτο ἡ πρᾶξις, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ δικαστικὰ ἀποφάσεις περὶ φόνου· ὅτε, προτοῦ ἐξαγνισθῇ ὁ χώρος ὅπου ὁ φόνος εἶχε διαπραχθῇ, τὸ ζῶον ἢ τὸ ἀντικείμενον ἐκ λίθου, σιδήρου ἢ ξύλου, δι' οὗ εἶχε διαπραχθῇ, μετεφέρετο ἢ ἐρρίπτετο ἔξω τῶν ὁρίων τῆς πόλεως. Ἡ λέξις ὅπλα εἶναι ἑναρθρὸς, διότι ἡ ἀσπίς καὶ τὸ δόρυ, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐδίδετο ὁ Ὀρκος, ἦσαν τὸ σύμβολον τοῦ ὅλου ὀπλισμοῦ τοῦ πολίτου.

Κύριον μέλημα εἶναι ἡ ὑπεράσπισις τῆς πατρίδος καὶ δι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὰ ὅπλα εἶναι ἱερά. Τὸ ἐπιθετον ἱερά δὲν προηγείται τῆς προσδιοριζομένης λέξεως, διὰ νὰ ἐκφράσῃ μίαν ἀπλὴν ιδιότητα· ἀκολουθεῖ ἑναρθρον ὅπως ἡ ιδιότης αὕτη θεωρηθῇ ἡ πραγματικὴ οὐσία τῆς προσδιοριζομένης λέξεως. Ἀνυψώνει τὴν λέξιν ὅπλα, τὴν μεταρσιώνει καὶ τὴν φέρει εἰς τὸν χώρον τῆς θεότητος, ὅπου ὁ θνητὸς μόνον διὰ τοῦ ἐξαγνισμοῦ δύναται νὰ φθάσῃ. Καὶ ὁ φόνος, ἐφόσον γίνεται πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος, ἐξαγνίζεται.

1. Στὶς ξένες μεταφράσεις τοῦ G. Glotz καὶ τοῦ P. Gérard ἐρμηνεύεται ἡ λέξις ὁμοφρόνως καὶ ὅχι ἐμφρόνως.

2. Ὁ Ὀρκος σύμφωνα μὲ τὸ κείμενον τοῦ Στοβαίου, ὅπως παρατίθεται στὸ λεξικὸ Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογίας, τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ W. Smith καὶ μεταφρασθὲν ὑπὸ Δ. Πανταζῆ (Ἀθῆναι 1860).

3. G. Glotz, La Cité Grecque, σελ. 275.

Διὰ τῆς συζεύξεως τῶν δύο λέξεων «ὄπλα» καὶ «ἱερὰ» γίνεται ἡ συνάντησις τῶν δύο ἠθικῶν ἀξιών, τῆς πατρίδος καὶ τῆς θρησκείας. Ἡ συνταύτισις αὐτῇ συναντᾶται στὸ Ἑλληνικὸν ἦθος ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς ὡς σήμερα ἀδιασπᾶστως.

Σὲ ὅλους τοὺς λαούς, ἀπὸ τῆς πρώτης ἐποχῆς τῆς υπάρξεώς των, ἡ ἔλλειψις ἐπιστημονικῶν γνώσεων ἀπέδιδε τὰς δυνάμεις τῆς Φύσεως σὲ μυστηριώδη πνεύματα, τὰ ὁποῖα προσωποποιούσε. Σὲ πολλοὺς ἐκ τῶν λαῶν αὐτῶν ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ ἐπέφερε τὸν διαχωρισμὸν μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ θρησκείας. Ἡ ἐπιστήμη ἔλαβε πρωτεύουσαν θέσιν εἰς τὸ ἦθος τοῦ πολίτου· τὴν θρησκείαν, ὅπου δὲν τὴν ἐξουδετέρωσε, ἀφῆκε σὲ χαμηλὸν ἐπίπεδο. Ἀντίθετα στὸν Ἑλληνικὸν λαόν, ἐὰν ἡ διαφοροποίησις αὐτῇ συναντᾶται σὲ μεμονωμένα στοιχεῖα, τὸ σύνολον τοῦ λαοῦ εἶναι προσηλωμένο στὴν θρησκεία τοῦ μετὰ τὴν αὐτὴν δυνάμιν ὅπως καὶ στὴν ἀρχαιότητα.

«Οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν παραστάτην ὅτῳ ἂν στοιχήσω».

Εἰς τὴν λέξιν ἐγκαταλείπω ὑπάρχει ἡ ἔννοια τῆς ἐρημώσεως. Αἱ δύο προθέσεις ἐν καὶ κατὰ, προτιθέμεναι τοῦ ρήματος λείπω, δείχνουν ὅτι ἀποσύρεται κάθε βοήθεια ἢ συνεργασία ἢ συμβολὴ στὴν ἐπιτελουμένην προσπάθειαν. Καὶ ἐκεῖνος ποὺ στὴν προσπάθειάν του βρίσκει ἐνίσχυσιν στὴν συνεργασίαν τοῦ παραστάτου, μένει ἐξησθενημένος ἀπὸ τὴν σωματικὴν ἀλλὰ καὶ ἠθικὴν ἐρήμωσιν στὴν ὁποίαν εὗρεθῃ.

Ὁ παραστάτης διαφέρει ἀπὸ τὸν πλησίον τοῦ Εὐαγγελίου. Αὐτὸς ἔχει ἀνάγκην ἀγάπης καὶ βοήθειας. Ὁ παραστάτης τοῦ Ὁρκου δὲν ζητεῖ οὐδὲ παρέχει βοήθειαν, ἀγαπᾶται μετὰ πρόσωπον τῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ ἰσχύος πρὸς ἐπίτευξιν ἐνδὸς ἀνω-συνεργάζεται μετὰ πρόσωπον τῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ ἰσχύος πρὸς ἐπίτευξιν ἐνδὸς ἀνω-τέρου σκοποῦ. «Ὅτῳ ἂν στοιχήσω». Ὁ παραστάτης ἀπεκδύεται τῆς προσωπικότητός του, τῆς κοινωνικῆς του καταστάσεως, καὶ μεταρσιώνεται σὲ λειτουργὸν τῆς υπερασπίσεως τῆς πατρίδος. Κάθε διαφορὰ κοινωνικὴ ἢ προσωπικὴ ἐξουδετερώνεται χάριν τοῦ ὑπερτάτου καθήκοντος.

«Ἀμυνῶ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὁσίων». Τὸ ρῆμα ἀμυνῶ ἔχει ὡς πρώτην σημασίαν ἀπομακρύνω κάθε κίνδυνον ἀπὸ τὸ προστατευόμενον πρόσωπον· ἐπομένως σημαίνει προστατεύω.

Τὰς λέξεις «ἱερὸν» καὶ «ὅσιον» μεταχειριζόμεθα καὶ σήμερα, καὶ τὰς δύο μαζί, ὡς ἐχούσας κάποιαν ἐσωτερικὴν συγγένειαν.

Καὶ αἱ δύο δηλώνουν πρόσωπον ἢ πρᾶγμα ἔχον σχέσιν μετὰ τὴν θεότητα, ἐπομένως εὐρισκόμενον σὲ χώρον ἠθικῆς ἀνωτερότητος. Μεταξὺ ὅμως τῶν δύο αὐτῶν λέξεων ὑπάρχει καὶ σήμερα, ὅπως καὶ στὴν ἀρχαιότητα, διαφορὰ βαθμοῦ.

Ἡ ἱερότης ἀνήκει ἀποκλειστικῶς σὲ ὅ,τι προέρχεται, ὑπάγεται ἢ προστατεύεται ὑπὸ τῆς θεότητος, σὲ ὅ,τι εἶναι θεῖον κατ' οὐσίαν.

Ἀντιθέτως ἡ λέξις ὅσιος, στὴν ἀρχαιότητα, δεικνύει κάτι τὸ ἀνθρώπινον, ἀλλὰ θεμιτόν, νόμιμον καὶ καθιερωμένον ὑπὸ τοῦ ἐθίμου, εἴτε πρόκειται περὶ ἱεροπραξίας, ὅπως κατὰ τὴν ἐπικὴν ἐποχὴν (1), εἴτε περὶ πόλεως ἢ τοπικοῦ χώρου, ὅπως στὴν κλασσικὴν ἐποχὴν (2). Εἰς τὰ Ἡθικὰ Πλουτάρχου οἱ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν ἀποκαλοῦνται οἱ ὅσιοι, δηλ. οἱ ἄγνοί (3).

Μεταξὺ τῶν πολιτικῶν ἰδρυμάτων, τὰ ὁποῖα, στὴν ἀρχαιότητα, ἀπετέλουν τὴν ἐπίσημον ὑπαρξίν τῆς πόλεως-κράτους, τὴν πρώτην θέσιν κατέχει ἡ πολιτικὴ διοίκησις, τὰ θρησκευτικὰ ἰδρύματα ἔπονται. Ὁ πολιτικὸς Ἀρχὼν δίδει τὸ ὄνομά του στὸ ἔτος, ἐνῶ ὁ Βασιλεὺς, ὁ θρησκευτικὸς Ἀρχὼν, ἀκολουθεῖ. Καὶ αὐτὸ ὄχι μόνον κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἔπους, ὁπότε ὅλη ἡ πολεμικὴ ἀτμόσφαιρα εἶναι ποτισμένη μετὰ θρησκευτικὸν μυστικισμόν, τὴν πρώτην κοινωνικὴν θέσιν κατέχουν οἱ ἡγεμόνες· ὁ αἰοδός, ὁ ψάλτης ὑπόκειται σ' αὐτούς. Ἀλλὰ τὰ ἄσματα ποὺ ψάλλει τῇ συνοδείᾳ τῆς φόρμιγγος ἢ τῆς λύρας εἶναι ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν Μοῦσα ἢ ἀπὸ κάποιαν θεότητα καὶ, ἐπομένως, ὁ αἰοδὸς ἔχει θεῖον χάρισμα, τοῦ ὁποίου οἱ

1. Π. 423. X. 412. 2. Παλλάδος ὁσία πόλις. Εὐρ. Ἡλέκτρα 1320. 3. 292. 365α.

ἡγεμόνες στεροῦνται. Καὶ γι' αὐτό, ἀκριβῶς, οἱ Ἀρχοντες ἐσέβοντο τοὺς αἰοδοὺς καὶ τοὺς ἐτίμων μετὰ τὴν προσωπικὴν των φιλίαν.

Ἡ ἰδιότυπη αὐτῇ σχέσις μεταξὺ πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς Ἀρχῆς, καθ' ἣν, ἐνῶ ἡ Πολιτικὴ Ἀρχὴ ἔχει τὴν πρώτην θέσιν, στὴν πραγματικότητά ἡ δύναμις τῆς θρησκείας ἐπιβάλλεται καὶ ἔχει τὸν πρωτεύοντα ρόλον, χαρακτηρίζει τὸν Ἑλληνισμό καθ' ὅλον τὸν μακράκαινα αὐτοῦ βίον.

Καὶ ἐξηγεῖται διατὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ Ὁρκου ἡ οὐσία τῶν ὄπλων ἀνυψώνεται διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς ἱερότητος, ἐνῶ ἡ ὑπεράσπισις καὶ προστασία τῶν ἱερῶν καὶ ὁσίων ἔρχεται σὲ δευτέραν μοῖραν.

Μὲ τὴν βεβαίωσιν ὅτι «μόνος καὶ μετὰ πολλῶν», δηλ. σὲ κάθε στιγμὴν καὶ ἀνάγκην, ὁ πολίτης θὰ εἶναι ἑτοιμος διὰ τὴν ὑπεράσπισιν, τελειώνει ἡ ἔννοια βεβαίως περὶ ἀμύνης.

Τὸ δευτέρον μέρος τοῦ Ὁρκου πραγματεύεται τὴν παροχὴν ὑπηρεσιῶν.

«Τὴν πατρίδα οὐκ' ἐλάσσω παραδῶσω πλείω δὲ καὶ ἀρείω ὅσῃ ἂν παραδέξωμαι».

Γνώμη συνήθης στὴν κλασσικὴν ἐποχὴ. Ὁ Θεουκιδίδης τὴν ἀποδίδει εἰς τοὺς Κορινθίους, καὶ εἰς τὸν Περικλῆ (1). Εἶναι ἡ ὑποχρέωσις κάθε γενεᾶς ὄχι μόνον νὰ κρατήσῃ ἀλώβητον τὴν κληρονομίαν ποὺ παρέλαβε ἀπὸ τοὺς πατέρας, ἀλλὰ νὰ προσφέρῃ καὶ ἰδίαν μερίδα στὴν οἰκοδόμησιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἐκάστου ἐργαζομένου εἰς τὸν ἴδιον αὐτοῦ τομέα. Ἀπαύγασμα τῆς προσφορᾶς αὐτῆς, τῆς ἀδιαλείπτως ἐπιτελουμένης ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, εἶναι ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸν ε' π.Χ. αἰῶνα, ὅπως ὁ Περικλῆς τὴν αἰσθάνθηκε καὶ τὴν φαντάσθηκε. Διότι ὁ Ὁρκος, ποὺ ἔχει ὡς ἀφετηρίαν τὸ πάτριον ἔδαφος, ἀκτινοβολεῖ πρὸς ὅλας τὰς ἠθικὰς κατευθύνσεις.

«Καὶ εὐηκοήσω τῶν αἰεὶ κρινόντων ἐμφρόνως». Ἡ φράσις αὐτὴ εἶναι ἡ ἀδρατὴ γραμμὴ ὅπου συναντῶνται τὰ δικαιώματα τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων. Εἶναι τὸ σημεῖον τῆς ἰσορροπίας, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βασιζέται τὸ πνεῦμα τῆς Δημοκρατίας.

Καθορίζεται ἡ σχέσις μεταξὺ διαταγῆς καὶ ὑπακοῆς. Εὐηκοῶ δὲν εἶναι ταυτόσημον τοῦ ὑπακούω. Ὑπακούω σημαίνει τυφλὴν ὑποταγὴν, τελείαν ἐξουδετέρωσιν τῆς προσωπικότητος. Εὐηκοῶ σημαίνει δεχομαι τὴν γνώμην τῶν ἀρχόντων, ἀλλὰ τότε μόνον ὅταν, κατόπιν ἐξετάσεως καὶ μελέτης, ἀποδειχθῇ ὅτι εἶναι σώφρων καὶ ἐπομένως χρήσιμος καὶ ὠφέλιμος διὰ τὸ πλῆθος. Καθότι μετὰ τὴν λέξιν ἐμφρόνως ἐννοεῖ ὄχι ἀπλῶς νοητικὴν σωφροσύνην, ἀλλὰ μᾶλλον ἠθικὴν, δηλ. ἀπομάκρυνσιν κάθε ἐγωϊσμοῦ καὶ ἰδιοτελείας.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κάθε αὐθαίρεσις τῶν ἰσχυρῶν συγκρατεῖται καὶ ἐξουδετερώνεται αὐτομάτως. Εἶναι ἡ πρώτη ἐκδήλωσις τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐλευθερία σκέψεως καὶ συνειδήσεως, ἡ ὁποία παραχωρεῖται στὸν νεαρό ἔφηβο, τὴν στιγμὴν ποὺ εἰσέρχεται στὴν χορείαν τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, δὲν ἐννοεῖ τὴν ἀταξίαν καὶ τὴν ἔλλειψιν πειθαρχίας, διότι ἀμέσως ἀκολουθεῖ ἡ ὑποταγὴ εἰς τοὺς θεσμοὺς τῆς πόλεως.

«Καὶ τοῖς θεσμοῖς τοῖς ἰδρυμένοις πείσομαι, καὶ οὐς τινες ἄλλους τὸ πλῆθος ἰδρύσεται ἐμφρόνως, καὶ ἂν τις ἀναιρῇ τοὺς θεσμοὺς ἢ μὴ πείθεται οὐκ' ἐπιτρέψω». Αὐτὴ εἶναι ἡ πειθαρχημένη δυναμικότης τοῦ Ἀθηναίου πολίτου. Χαλιναγωγεῖται ἡ ἀχαλίνωτη σκέψις καὶ ὁρμὴ τῆς νεότητος. Τοὺς θεσμοὺς τῆς πόλεως δέχεται χωρὶς διαταγμὴν ἢ συζήτησιν καί, ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ χώρου καὶ δημοσίας, ὁμνύει ὑποταγὴν εἰς αὐτοὺς καὶ σὲ ὅλους ἐκείνους τοὺς ὁποίους τὸ πλῆθος θὰ ἰδρύσῃ ἐμφρόνως.

Διότι ὁ θεσμὸς εἶναι ἱερός· σημαίνει τὸ σταθερῶς κείμενον, κατόπιν βασιάνου καὶ δοκιμασίας, ἡ ὁποία ἐπέρχεται ἀφ' ἑαυτῆς, διότι τὴν ἐπιβάλλουν αἱ ἠθικαὶ ἀνάγκαι τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν.

Εἰς τὸν Ὁρκον τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας τοῦ πλῆθους ὅπως καὶ τοῦ ἀρχοντος ρυθμίζεται διὰ τῆς λέξεως ἐμφρόνως. Τὸ πλῆθος, περισσότερο ἀπὸ τὰ ἄτομα, ὑπόκειται σὲ παρεκτροπὰς καὶ ὀλισθήματα. Καὶ ὁμως διὰ τὴν Ἀθηναϊκὴν Δημοκρατίαν

1. I. 71-72. II. 36-46.

Αὐτὸ τὸ ἱστορικὸ τῆς ἄρρωστης, ποὺ δὲν ἀποτελεῖ ἐξαίρεση, εἶναι ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις διδακτικόν. Πρῶτα διαπιστώνουμε πὼς ἐδῶ οἱ ἀγχῶδεις καταστάσεις συν-οδεύονται ἀπὸ μιὰ ἐπικίνδυνη ὑπέρταση καὶ ἀκόμα μὲ ὑψωση τῆς πίεσης στὴν κρίση, καὶ πὼς ὕστερα ἀπὸ τὴν ὑποχώρηση τῶν καταστάσεων τοῦ ἀγχῶδους ἐξαφανίστηκε καὶ ἡ ὑπέρταση. Αὐτὸ τὸ ἀγχῶδες ἔχει διάφορες ἀπόψεις, ποὺ ἀπ' αὐτὲς οἱ σπουδαιότερες δὲν ἔγιναν συνειδητὲς στὴν ἄρρωστη καὶ ποὺ τὴν ἀνάλυσή τους ἐδῶ τὴν παραλείπουμε. Ἡ ἄρρωστη ἤξερε μονάχα πὼς θεωροῦσε σὰν ἀπειλὴ θανάτου τὴν ἀρρώστεια ἄλλων ἀνθρώπων καὶ πὼς τὴν ἀπελευθέρωσε ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀπειλὴ ὁ θάνατος τοῦ γείτονα. Αὐτὸ τὸ ἀγχῶδες εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ ἀνεβάσῃ τὴν πίεσή της καὶ νὰ τὴν κρατήσῃ σὲ παθολογικὸ ὕψος δυὸ ὁλόκληρὰ χρόνια.

Θαρρεῖ κανεὶς πὼς ξαναπαρουσιάζονται πάλι στὸ φῶς στὴν περίπτωση αὐτὴ ὅλη ἡ μαγεία τῶν περασμένων ἐποχῶν, οἱ γοητεῖες, τὰ ξόρκια κλπ., ποὺ ξεπέρασε ἡ φωτισμένη ἱατρικὴ μας. Αὐτὸ δυναμώνει τὴν ἀποστροφή ποὺ αἰσθάνονται πολλοὶ γιατροὶ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τέτοιου εἶδους ζητήματα. Μὰ ἡ ἐπιστημονικὴ ἱατρικὴ πρέπει νὰ ἐξετάζῃ ὅλες τὶς περιπτώσεις, καὶ ἀκόμα αὐτὲς ποὺ εἶναι ἀντίθετες στὶς ἰσχύουσες ἀπόψεις. Ἐτσι ξαφνικὰ παίρνει κεντρικὴ θέσιν τὸ λεγόμενο ψυχοφυσικὸ πρόβλημα καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ τὴν κατέχη. Θὰ μοῦ διατυπώσετε τὴν ἀντίρρηση πὼς αὐτὸ τὸ πρόβλημα εἶχε ἀπασχολήσει ἀνέκαθεν τὴν ἱατρικὴ. Τὸ παράπονο, πὼς οἱ γιατροὶ γιαντρεύουν εἴτε τὸ σῶμα εἴτε τὴν ψυχὴ καὶ δὲν στρέφουν τὴν προσοχή τους καὶ στὰ δύο, βρίσκεται ἀκόμα καὶ στὸν Πλάτωνα. Εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία σωστὸ πὼς ἡ ἐπιστήμη ὅλους τοὺς καιροὺς ἀντίκρισε αὐτὸ τὸ πρόβλημα. Μὰ κάθε ἐποχὴ τὸ εἶδε μὲ δικό της τρόπο καὶ ἔδωκε ἀνάλογες ἀπαντήσεις. Ἀξίζει ὅμως νὰ διασαφηνίσουμε πὼς παρουσιάζεται σήμερα καὶ τί ἀπαντήσεις μπορεῖ σήμερα νὰ δώσῃ εἴτε νὰ μὴ δώσῃ ἡ ἱατρικὴ. Εἶναι πάντως φανερό, πὼς τόσο οἱ ἐρωτήσεις ὅσο καὶ οἱ ἀπαντήσεις καθορίζονται ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις ποὺ ἔχει ἀναπτύξει ἡ ἱατρικὴ γι' αὐτὸ ποὺ ἐννοοῦμε «σῶμα» καὶ «ψυχὴ».

Ἡ ἱατρικὴ τῶν τελευταίων ἐκατὸ χρόνων ἔχει ἀναπτύξει ἀντιλήψεις γιὰ τὸ σῶμα καὶ μεθόδους γιὰ τὴν ἐρευνά του ποὺ ἦταν ἐξαιρετικὰ ἀποτελεσματικὲς. Τὸ σῶμα ἔγινε ἓνα κλειστὸ σύστημα φυσικῶν καὶ χημικῶν λειτουργιῶν, ἓνας αὐτόματος διευθυνόμενος ἀπὸ συστήματα μηχανισμῶς, ὅπως λένε σήμερα, στὸν ὁποῖο δὲν ὑπάρχει οὔτε θέσις οὔτε σημεῖα ἐπαφῆς γιὰ κάτι τὸ ψυχικόν. Αὐτὴ ἡ ἀποψη δὲν εἶναι καθόλου καινούργια. Μονάχα δείχνει σὲ κάθε προοδευτικὸ ἄνθρωπο τί εἶδαν καὶ τί διατύπωσαν ἀπὸ χρόνους τὰ πρωτοπόρα πνεύματα προηγούμενων αἰώνων. Ἐτσι παραδείγματος χάριν ἔχει πῇ ὁ Leibniz πὼς ὅσο ἐρευνῶμε τὸ σῶμα σὰν ἓνα μύλο, μποροῦμε νὰ ἐρευνήσουμε τοὺς τροχοὺς του σὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειες χωρὶς νὰ συναντήσουμε οὔτε ἓνα ἔλκνος σκέψης εἴτε κάποιου συναισθήματος. Ἡ ἀποψη πὼς μποροῦμε νὰ εἰσδύ-σουμε στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σώματος μὲ τὶς μεθόδους τῆς φυσιολογίας, χωρὶς νὰ βροῦμε ἐκεῖ ἔλκνος ἀπὸ κάτι τὸ ψυχικόν, ἔχει γίνει σήμερα κοινὸ κτῆμα.

Ἀντίθετα ἡ ἄλλη πλευρὰ τοῦ προβλήματος εἶναι νέα. Βγαίνει τὸ συμπέρασμα πὼς τὰ συναισθήματα καὶ οἱ σκέψεις, δηλαδὴ τὸ ψυχικόν, ποὺ ἔμενε γιὰ τὴν ἱατρικὴ ὡς τελευταῖα μιὰ ἀκαθόριστη παράσταση, μονάχα ἀρνητικὴ, χωρὶς νὰ καθορίζεται σωματικὰ καὶ χωρὶς πρακτικὲς συνέπειες, ἔγιναν κάτι τὸ πολὺ συγκεκριμένο. Τὴ στιγμή ποὺ φαίνεται νὰ διαπιστώνεται στὴν ἱατρικὴ ἡ πεποίθησις γιὰ τὴν ἔλλειψιν ἐπίδρασης, δηλαδὴ γιὰ τὴν μὴ ὑπαρξὴ τοῦ ψυχικοῦ, καὶ αὐτὴ ἡ διαπίστωση γίνεται ὅλο καὶ μὲ νέα ἀποτελέσματα τῶν μηχανιστικῶν ἰδεῶν, ἀρχίζουν νὰ πληθαίνουν, προπάντων ὕστερα ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τῆς ψυχανάλυσης, γνώσεις γι' αὐτὸ τὸ ψυχικόν, καὶ ἀρχίζει νὰ κυριαρχῇ ἡ ἀποψη πὼς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, ἄσχετα στὴν ἀνυπαρξία τους ἀπὸ τὴν φυσιολογικὴ ἀποψη, ἔχουν βαθύτατη ἐπίδραση στὶς σωματικὲς λειτουργίες. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων μεταξὺ σωματικοῦ καὶ ψυχικοῦ σήμερα ἔγινε ἓνα θέμα, ποὺ ἡ ἱατρικὴ δὲ μπορεῖ νὰ τὸ προσπεράσῃ.

Ἡ νέα ἀποψη. Οἱ προσπάθειες λύσης τοῦ προβλήματος, ποὺ μᾶς παραδόθηκαν, δὲν δείχνουν καμιὰ προσπάθεια νὰ ξεπεράσουν τὶς δυσκολίες. Προέρχονται ἀπὸ μιὰ φιλοσοφία ποὺ ἱστορικὰ πρέπει νὰ ἀποδοθῇ σὲ ὀρισμένη κατάστασις σκέψης τοῦ ἀνθρώπου. Σ' αὐτὴν ἀνταποκρίνεται μιὰ ὀρισμένη ἀντίληψις τοῦ ψυχικοῦ, κατὰ τὴν ὁποία αὐτὸ εἴτε ἄμεσα εἴτε ἔμμεσα ταυτίστηκε μὲ τὴ συνείδηση, καὶ μάλιστα μὲ τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, καὶ μιὰ ἀντίληψις τῶν σχέσεων μεταξὺ σώματος καὶ ψυχῆς ποὺ ξεκίνησε ἀπὸ τὴ δυϊστικὴ προϋπόθεσις μιᾶς ἀντίθεσης τῶν τρόπων ὑπαρξῆς τους. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψις τοῦ ψυχικοῦ ἔγινε κατὰ κάποιον τρόπο θεσμὸς στὴν «κλασσικὴ» ψυχολογία, ποὺ εἶναι ψυχολογία τοῦ συνειδητοῦ. Αὐτὸ ξεπεράστηκε στὴ σύγχρονη φιλοσοφία καὶ ἀπὸ τὶς ἀνθρωπολογικὲς ἀπόψεις ποὺ ἐπηρεάστηκαν ἀπ' αὐτὴν. Σ' αὐτὴν εἴτε δὲ γίνεται καθόλου πιά λόγος γιὰ τὸ ψυχικόν εἴτε μονάχα ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἀποψη. Στὴ μορφολογικὴ εἴτε στὴν ὁλοκληρωτικὴ θεωρία (Ganzheitslehre) ἡ ψυχολογία ἔχει ἐπεξεργασθῇ νέες ἀπόψεις καὶ τελικὰ στὴν ψυχανάλυσιν γεννήθηκε τελικὰ μιὰ ἐπιστημονικὴ θεωρία ποὺ ἐρευνᾷ τὸ ἀσυνείδητον ψυχικόν. Ἐννοεῖται πὼς αὐτὸ εἶναι κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ ψυχικόν τῆς ψυχολογίας τοῦ συνειδητοῦ· μὰ εἶναι γενικὰ κάτι τὸ ψυχικόν εἴτε ἴσως κάτι ἄλλο πὺδ περιεκτικόν;

Ἐτσι παρουσιάστηκαν θέματα γιὰ τὴν ἱατρικὴ, ποὺ μονάχα μερικὲς ἀπαντήσεις μποροῦν νὰ δοθοῦν σ' αὐτὰ καὶ ποὺ τὶς συνέπειές τους δὲ μποροῦμε ἀκόμα νὰ τίς δοῦμε. Ἡ σύγχρονη ἱατρικὴ βασίζεται ἀκόμα σὲ δυϊστικὲς ἀπόψεις. Ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ διαίρεση σὲ δύο κλάδους, τὴν ψυχολογία - φυσιολογία. Μὰ ἂν ἡ ψυχανάλυσιν καὶ οἱ ἀπόψεις ποὺ ἐπηρεάζονται ἀπ' αὐτὴν δὲν συμπίπτουν μὲ τὴν ψυχολογία καὶ ἂν τὸ ἀσυνείδητον δὲ συμπίπτει πιά μὲ τὴν ψυχὴ τῆς παράδοσης, ὁ χωρισμὸς αὐτὸς δὲν ἔχει θέσιν. Καὶ τότε ξαφνικὰ δὲ στέκεται πιά ὅ,τι ἐννοοῦμε μὲ τὴ λέξη «ψυχὴ» καὶ μὰζι ὅ,τι ἐννοοῦμε μὲ τὴ λέξη «σῶμα».

Δὲν θάθελα νὰ κάνω ἐδῶ μεγαλύτερη ἀνάλυσιν, μὰ νὰ παρουσιάσω δυὸ θέσεις:

1) Ἡ ψυχανάλυσιν δὲν ἐρευνᾷ τὴν «ψυχὴ». Μᾶλλον μ' αὐτὴν ξεπετάχτηκε μιὰ βασικὰ νέα μορφή ἐρευνας, ποὺ ἀντιλαμβάνεται στὰ φαινόμενα τὸ ψυχικόν καὶ τὸ σωματικόν σὰν κάτι τὸ ἀδιαίρετο. Ἡ ἐρευνα αὐτοῦ τοῦ εἶδους μπορεῖ — σὲ σχετικὰ παραλλαγμένη μορφή — νὰ ἐπεκταθῇ καὶ σὲ ἄλλες περιοχὰς τῆς ζωῆς, καὶ φυσικὰ γίνεται ἀπὸ πολὺ πρὶν, ἔστω καὶ μὲ καλυμμένο καὶ δεῖλὸν τρόπο.

2) Αὐτὴ ἡ νέα μορφή τῆς ἐρευνας προχωρεῖ ἐμπειρικὰ ὅπως οἱ φυσικὲς ἐπιστήμες, χωρὶς μολαταῦτα νὰ μένῃ περιορισμένη μονάχα στὴν ποσότητα.

Ἀπ' αὐτὲς τίς δυὸ θέσεις θὰ στηρίξω τὴ δεύτερη στὸ παράδειγμα τῆς ψυχανάλυσης. Ἀπὸ κεῖ κατόπιν θὰ μιλήσω γιὰ τὴν πρώτη θέσιν, πὼς ἐδῶ ἀκολουθεῖται ἓνας νέος δρόμος ἐρευνας, ὅπου τὸ ψυχικόν καὶ τὸ σωματικόν τὸ ἐννοοῦμε ἀδιαίρετο καὶ πὼς ἡ ψυχανάλυσιν εἶναι μονάχα ἓνα — καὶ μάλιστα τυπικόν καὶ ἀντιπροσωπευτικόν — παράδειγμα σ' αὐτὴ τὴν ἐρευνα, ποὺ ἐπιτρέπει νὰ περιλάβουμε πλατύτερες περιοχὰς τῆς ζωῆς.

Ἡ ψυχανάλυσιν σὰν ἐμπειρικὴ ἐρευνα. Σύμφωνα μὲ ἓναν ὀρισμό, ποὺ ὁ φυσιολόγος Claude Bernard στὰ 1861 στηρίξε σὲ μιὰ κλασσικὴ ἀνάλυσιν, δηλαδὴ σὲ μιὰν ἀνάλυσιν ποὺ ἰσχύει καὶ σήμερα, ἡ ἐμπειρικὴ ἐρευνα εἶναι ἐρμηνεία τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς παρατήρησης μὲ ὑποθέσεις καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν ὑποθέσεων μὲ νέα δεδομένα παρατηρήσεων. Ἡ ἀναζήτησις νέων δεδομένων παρατήρησης, ποὺ μὲ τὴ βοήθειά τους ἐλέγχει ὁ ἐρευνητὴς τὶς ὑποθέσεις του, εἶναι αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε «πειράμα». Πρέπει νὰ τονίσουμε πὼς ἡ ζήτησις δὲν γίνεται χωρὶς σχέδιο, παρὰ ἀκολουθεῖ μιὰ μέθοδο ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὴν ὑπόθεσιν. Ἀκόμα πρέπει νὰ τονίσουμε πὼς μ' αὐτὸν τὸν ὀρισμό δὲν πρέπει νὰ ἐξάρουμε τὴν τυπικὴν μορφή τῶν ὑποθέσεων, καὶ μάλιστα νὰ μὴ ἔχουμε τὴν ἀπαιτήσιν οἱ ὑποθέσεις νὰ ἔχουν μαθηματικὸν χαρακτήρα.

Τὸ οὐσιαστικόν στὴν ἐμπειρικὴ ἐρευνα εἶναι κάποιος πραγματισμὸς, ποὺ ἐξαρτᾷ τὴν ὁρθότητα μιᾶς ὑπόθεσης ἀπὸ τὸ ζήτημα, ἂν αὐτὴ δίνει μιὰ μέθοδο ποὺ χρησιμοποιοεῖται στὴ σχέση της μὲ τὰ δεδομένα. Ἐδῶ πρέπει νὰ τονίσουμε δύο σημεῖα:

1) Πώς οι υποθέσεις μονάχα τότε έρμηνεύουν, αν παρουσιάζουν μεθόδους για την πρακτική χρησιμοποίηση του έρμηνευόμενου.

2) Πώς έρμηνεία, μέθοδο και αντικείμενο έμπειρικής έρευνας είναι μέλη ενός συνόλου, όπου το καθένα καθορίζει το άλλο. Θέλουμε τώρα να ελέγξουμε, αν αυτός ο όρισμός ισχύει και για την ψυχαναλυτική έρευνα. Πρώτα πρώτα είναι φανερό πώς και ο ψυχαναλυτής κάνει υποθέσεις, για να έρμηνεύσει τα δεδομένα της παρατήρησης. Τα δεδομένα της παρατήρησης είναι το λεγόμενο ύλικό, που του δίνει ο άρρωστος με τους συνειρμούς, τα όνειρα, τις αντιδράσεις του κλπ. "Όμως τί κάνει με τον έλεγχο των υποθέσεων αυτών, δηλαδή με αυτό που σύμφωνα με τον παραπάνω όρισμό ονομάσαμε «πείραμα»; Διατυπώθηκε πολλές φορές η κατηγορία ενάντια στους ψυχαναλυτές, πώς διατυπώνουν υποθέσεις που δεν αποδείχνονται από πειράματα. Μπορεί αντίθετα να διατυπώσω τη γνώμη, πώς ο ψυχαναλυτής εκτελεί πάντα πειράματα, και μάλιστα εδώ με την παραπάνω έννοια, ότι δηλαδή ελέγχει τις υποθέσεις του στα δεδομένα των παρατηρήσεών του που αποκτά με τις άφθονες έρευνές του. Αυτές τις θέσεις θα μπορούσα να τις στερεώσω μ' ένα παράδειγμα.

Ο S. Freud αναφέρει με τον τίτλο «Ανακοίνωση μιάς περίπτωσης παράνοιας, που έρχεται σε αντίθεση προς την ψυχαναλυτική θεωρία» μιά περίπτωση όπου ζητήθηκε σύμβουλος από ένα δικηγόρο. Αυτός υποπτευόταν πώς η πελάτισσά του ήταν πιθανόν θύμα παθολογικών ιδεών καταδίωξης, μ' αθέλητο — γιατί στη ζωή συμβαίνουν τα πιο παράξενα πράγματα — να ακούσει και τη γνώμη ενός έμπειρου ψυχιάτρου.

Η πελάτισσά του υποστήριζε πώς ο αγαπημένος της πήρε φωτογραφίες με τη βοήθεια ενός φωτογράφου κρυμμένου στο δωμάτιο της τρυφερής της συνάντησης, για να την πιέσει έτσι. Ήταν περίπου 30 χρόνων, εργαζόμενη, και ζούσε με τη γριά μητέρα της. Έρωτικές σχέσεις με άνδρες δεν είχε πριν. Με τον καιρό ήρθε σε έρωτικές σχέσεις μ' έναν προϊστάμενο. Στην πρώτη συνάντησή της ανησύχησε από ένα θόρυβο, που της φάνηκε ύποπτος. Όταν βγήκε από το σπίτι, συνάντησε στη σκάλα δυο άνδρες που όταν την είδαν κάτι ψιθύρισαν μεταξύ τους. Ο ένας κρατούσε ένα σκεπασμένο αντικείμενο. Τότε της πέρασε η ιδέα, πώς αυτό το αντικείμενο ήταν φωτογραφική μηχανή, και ο άνθρωπος που το κρατούσε φωτογράφος, που την ώρα της παρουσίας της στο δωμάτιο, κρυμμένος πίσω από μια κουρτίνα, άπαθανάτισε στην εικόνα τη στάση της. Από τότε δεν μπορούσε να κρατήσει μυστική την ύποψιά της. Και τελικά πήγε στο δικηγόρο.

Αυτό ήταν το ύλικό, που έπρεπε να έρμηνευθεί. Δυο υποθέσεις διατυπώθηκαν: η πρώτη, πώς η ύποψιά είχε τη θέση της και πώς η νεαρή κυρία φωτογραφήθηκε χωρίς να το θέλει. Η δεύτερη, πώς πρόκειται για παθολογική ιδέα καταδίωξης, για παρανοϊκή ψύχωση. Το θέμα πήρε μιά ειδική μορφή με το ότι η ψυχανάλυση έχει διατυπώσει υποθέσεις για τις συνθήκες γένεσης των παρανοϊκών ιδεών καταδίωξης. Υποστήριζε πώς ο άρρωστος άμυνεται ενάντια σε μιά έρωτική διάθεση προς το ίδιο το φύλο κατά τη γένεση της παρανοϊκής ψύχωσης και πώς θεληματικά είτε άθελα μεταβάλλει το αγαπημένο πρόσωπο σε διώκτη. Σύμφωνα μ' αυτή την υπόθεση θα έπρεπε λοιπόν σε κάθε μανία καταδίωξης αυτός, που καταδιώκει, να ανήκει στο ίδιο φύλο με τον καταδιωκόμενο.

Ο S. Freud γράφει πώς στις αναλύσεις που έκαναν ως τώρα αυτός και οι συνεργάτες του διαπίστωσε χωρίς δυσκολία σχέση ανάμεσα στη μανία καταδίωξης και στην ομοφυλοφιλία. Η περίπτωση όμως αυτή ήταν απόλυτα αντίθετη, γιατί το κορίτσι φαινόταν να απορροφά τον έρωτα προς άνδρα, αφού έκανε τον αγαπημένο της διώκτη.

«Σ' αυτό το γεγονός, γράφει ο Freud, έπρεπε να απορρίψουμε ξανά το απλόυστατο πράγμα, δηλαδή την υποστήριξη της γενικά ισχύουσας εξάρτησης της μανίας καταδίωξης από την ομοφυλοφιλία, και ακόμα όλα όσα συνδέονται μ' αυτήν γενικότερα.» Έπρεπε να δεχθούμε πώς πρόκειται για ένα βίωμα που έρμηνεύθηκε σωστά και όχι για μιά παρανοϊκή φαντασία».

Η υπόθεση, που διατυπώθηκε σε συνδυασμό με άλλες παρατηρήσεις και που ελέγχθηκε σωστά, φαινόταν πώς έπεφτε, όταν αντιμετωπιζόταν τα νέα δεδομένα. Το νέο πείραμα έρχόταν σε αντίθεση προς την υπόθεση. Αλλά μπορούσε όμως και η αίτια να βρισκόταν στο γεγονός, ότι τα νέα δεδομένα δεν ήταν πλήρη.

Ο Freud αποφάσισε να συνεχίσει το πείραμα. Έκανε μιά δεύτερη έρευνα.

Βγήκε απ' αυτήν, πώς η άρρωστη δεν επισκέφθηκε τον άντρα μιά φορά παρά δυο φορές στο σπίτι του. Στη δεύτερη φορά άκουσε το θόρυβο που προκάλεσε την ύποψιά της. Στην πρώτη επίσκεψη δεν συνέβη τίποτα το ιδιαίτερο, αλλά την επόμενη μέρα. Το τμήμα, όπου υπηρετούσε, διευθυνόταν από μιά ηλικιωμένη κυρία, που την περιέγραψε με τα εξής λόγια: «Έχει άσπρα μαλλιά σάν τη μητέρα μου». Η προϊστάμενη αυτή την είχε συνηθίσει να της φέρεται με πολλή τρυφερότητα και τη θεωρούσε σάν εξαιρετική φίλη.

Μιά μέρα μετά την πρώτη έρωτική συνάντησή με τον προϊστάμενο παρουσιάστηκε αυτός στο τμήμα της για να ανακοινώσει κάτι στην ηλικιωμένη κυρία σχετικά με την υπηρεσία, και ενώ μιλούσε σιγαλά μ' αυτή, ξαφνικά γεννήθηκε στην άρρωστη η βεβαιότητα, πώς της έκανε ανακοινώσεις για τη χθεσινή περιπέτεια. Η κυρία με τα άσπρα μαλλιά, που έμοιαζε με τη μητέρα της, τα ήξερε τώρα όλα. Κατά τη διάρκεια της ημέρας από το φέρσιμο και τις εκδηλώσεις της ηλικιωμένης κυρίας πίστεψε πώς δικαιολογιόταν η ύποψιά της. Είχε το αίσθημα πώς την παρατηρούσε και την παρακολουθούσε. Βρήκε άμέσως την ευκαιρία να μιλήσει στον αγαπημένο της. Φυσικά αυτός απέκρουσε την ανόητη ύποψια και κατάφερε γι' αυτή τη φορά να την απομακρύνει από τη μανία της.

Τα νέα δεδομένα έθεσαν τέρμα στην αμφιβολία για την παθολογική φύση των ύποψιών. Έδειξαν ακόμα, πώς αρχικά η μανία καταδίωξης δεν άφορούσε έναν άνδρα, παρά μιά γυναίκα, δηλαδή τη φίλη που έμοιαζε τη μητέρα της. Αύτη έγινε ο πρώτος διώκτης της. Έπειδή είχε γίνει γενική αντίληψη, η άρρωστη υπεράσπισε τον εαυτό της ενάντια στην κλίση της προς μιά γυναίκα, η οποία έμπαινε στη μέση τώρα που παρουσιαζόταν η κλίση προς το άλλο φύλο. Στο κατοπινό στάδιο το ρόλο του διώκτη τον πήρε ο άνδρας. Δεν θέλω να μπω σε μεγαλύτερες λεπτομέρειες. Για το περιορισμένο μας θέμα είναι αρκετό να διαπιστώσουμε πώς τα πρόσθετα δεδομένα, που παρουσιάστηκαν κατά τη δεύτερη έρευνα, επιβεβαίωσαν τη γνώμη που διατυπώθηκε στην υπόθεση. Κατά τη γένεση της μανίας καταδίωξης έπαιξε ρόλο η άμυνα ενάντια στην κλίση προς μιά γυναίκα.

Έχουμε λοιπόν εδώ, ότι πρέπει να απαιτήσουμε από μιά έμπειρική έρευνα. Διατυπώθηκε μιά υπόθεση, για να έρμηνεύσουμε όρισμένα δεδομένα παρατήρησης. Αυτή η υπόθεση ενισχύθηκε από νέα δεδομένα παρατήρησης, δηλαδή ελέγχθηκε με το πείραμα. Στο πρώτο στάδιο του πειράματος φαίνεται να πέφτει η υπόθεση, το αποτέλεσμα δείχνει καθαρά, πώς πρέπει να την απορρίψουμε. Η συνέχιση όμως του πειράματος, από το οποίο βγήκε, πώς τα προηγούμενα δεδομένα δεν ήταν πλήρη, δείχνει την ορθότητα της υπόθεσης. Αυτά είναι αρκετά για το θέμα, αν η ψυχαναλυτική έρευνα είναι αρκετή στα κριτήρια που μπαίνουν σε μιά έμπειρική επιστήμη. Τί σημαίνει αυτό σε ευρύτερη σχέση, θα το επεξηγήσουμε περισσότερο.

Το αντικείμενο ψυχοσωματικής έρευνας. Έρχομαστε τώρα στην πρώτη θέση. Σ' αυτήν διατυπώσαμε τη γνώμη πώς η ψυχανάλυση δείχνει το δρόμο στην ψυχοσωματική ιατρική για την έρευνα φαινομένων που δεν χωρίζονται σε ψυχικά και σωματικά. Αν άμέσως θέσουμε το ερώτημα, τί έρευνά η ψυχανάλυση, έχουμε την απάντηση: τα ανθρώπινα μοτίβα, δηλαδή τα μοτίβα της σκέψης, συναισθήματος, αντίληψης και δράσης. Και τί είναι τα μοτίβα; Μπορούμε να απαντήσουμε σ' αυτό το ερώτημα μονάχα αν εξετάσουμε ακριβέστερα τα μοτίβα. Η ουσία τους, όπως συχνά φαίνεται καλλίτερα στην περιοχή της αρρώστειας παρά στην περιοχή της υγείας, παράδειγμα, που αναλύσαμε παραπάνω, η ενέργεια των μοτίβων φαίνεται

σὲ δυὸ μέρη : πρῶτα, ὅταν ἡ νεαρή κυρία βγαίνει ἀπὸ τὸ σπῖτι καὶ συναντᾷ στὴ σκάλα δυὸ ἄνδρες, πού, μόλις τὴ βλέπουν, κάτι ψιθυρίζουν. Θυμᾶστε πῶς ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δυὸ βαστοῦσε ἓνα σκεπασμένο ἀντικείμενο καὶ πῶς ξαφνικὰ ἡ ἄρρωστη σχημάτισε τὴ βέβαιη γνώμη πῶς αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο ἦταν μιὰ φωτογραφικὴ μηχανή, μὲ τὴν ὁποία ὁ ἄγνωστος τῆς ἔβγαλε φωτογραφίες. Τὴ δεύτερη φορὰ βλέπουμε τὴν ἐπίδραση ἑνὸς μοτίβου, ὅταν ὁ ἀγαπημένος ἀνακοινῶν ἡμεῖς ὑπηρεσιακὰ στὴν κυρία μὲ τὰ ἄσπρα μαλλιά καὶ ξαναπαρουσιάζεται στὴν ἄρρωστη ἡ βεβαιότητα πῶς τῆς ἀνακοινῶν κάτι γιὰ τὴ χθεσινὴ περιπέτεια. Καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις βλέπουμε τὸ ἴδιο πρᾶγμα : ἓνα μοτίβο ἐρμηνεύει μιὰ σειρά παρατηρήσεων κατὰ τὸ δικό του τρόπο καὶ ἀλλάζει ἔτσι τὸν κόσμο, ὅπου ζῇ ἡ ἄρρωστη. Στὴν πρώτη περίπτωσι παίρνει ἓνα σκεπασμένο ἀντικείμενο σὰν φωτογραφικὴ μηχανή, ἐνῶν ἄγνωστο σὰν φωτογράφο καὶ ἐξηγεῖ σχετικὰ τὸ βίωμα, πού εἶχε, σὰ σκηνή, ὅπου τὴν παρακολούθησαν καὶ τὴν φωτογράφησαν. Στὴ δεύτερη περίπτωσι τὸ μοτίβο ἐξηγεῖ τὴ φίλη καὶ προισταμένη σὰν ἐχθρική ἀντίζηλη καὶ προσαρμόζει ξανά ὁλόκληρη τὴ σκηνὴ στὴ δική του ἐρμηνεία. Καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις τὸ μοτίβο δὲν ἐπιβάλλει μονάχα στὴν ἄρρωστη μιὰν ἐρμηνεία, τῆς προδιαγράφει καὶ τὴ διαγωγή. Διαμορφώνει τὸν κόσμο, πού ζῇ ἡ ἄρρωστη, καὶ κυριαρχεῖ ἀπάνω της, πού σχετίζεται μ' αὐτὸ τὸν κόσμο. Ἄν θυμηθοῦμε τὸ πρῶτο παράδειγμα τῆς γυναίκας τοῦ πάστορα, παρατηροῦμε πῶς καὶ ἐκεῖ ἐνεργοῦσαν μοτίβα. Καὶ σ' αὐτὴν ξαφνικὰ παρουσιάστηκε μιὰ βεβαιότητα. Μόλις εἶδε τὸ φέρετρο, ἦταν βέβαιη πῶς «ἡ ἐπόμενη θάμαι ἐγώ», καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴ στιγμή κάθε εἶδησι γιὰ ἄρρωστεια ἐνὸς ἀνθρώπου ἦταν προειδοποίηση γιὰ τὸν κοντινὸ της θάνατο. Καὶ ἐδῶ ἓνα μοτίβο διαμόρφωνε τὸν κόσμο, πού ζοῦσε ἡ ἄρρωστη, καὶ κυριαρχοῦσε στὴν ἄρρωστη, πού ἔπρεπε νὰ βρισκεται σὲ σχέσεις μ' αὐτόν.

Βλέπουμε λοιπόν, πῶς τὰ μοτίβα ὄχι μονάχα ἀναφέρονται στὸ σωματικὸ καὶ ψυχικὸ, ἀλλὰ καὶ πῶς περιλαμβάνουν τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμο, πού τὸν ζῇ συναισθηματικά. Μὲ τὴν ἐπίδραση τῶν μοτίβων ἐκτιμᾶμε σὲ μιὰ κλειστὴ δυναμικὴ ἐνότητα μὲ τὸν κόσμο, πού τὸν ζοῦσαμε καὶ ἐνεργοῦσαμε μέσα του.

Ὅταν θυμηθοῦμε τώρα τί εἶχαμε πῆ γιὰ τὴν ἐμπειρικὴ ἔρευνα, βλέπουμε ἀκόμα καὶ κάτι ἄλλο : μὲ τὴν ἐπίδραση τῶν μοτίβων δὲν ἐρμηνεύεται μονάχα κάτι καὶ δὲν προσδιορίζει μονάχα ὁ τρόπος τῆς ἐρμηνείας τὴ δράση μας. Καὶ στὰ πλαίσια τῆς ἐμπειρικῆς ἔρευνας, μέσα στὴν ὁποία ἐρμηνεία, μέθοδο καὶ ἀντικείμενο ἀποτελοῦν ἓνα σύνολο, ὅπου κάθε μέλος προσδιορίζει τὸ ἄλλο, συμβαίνει κάτι ἀνάλογο : καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις τὸν ἄνθρωπο πρῶτα σὰν ἄρρωστο, πού ὑποτάσσεται στὸ μοτίβο του, κατόπιν σὰν ἐρευνητὴ, πού ἐλέγχει τίς ὑποθέσεις του, τὸν βλέπουμε σὰν μέλος σ' ἓνα σύνολο, ὅπου αὐτὸς καὶ τὰ ἀντικείμενα, μὲ τὰ ὁποῖα ἔρχεται σὲ ἐπαφή, καθορίζονται ἀπὸ κάτι πού δὲν πηγάζει οὔτε ἀπ' αὐτὸν οὔτε ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ πού κρατᾷ καὶ τοὺς δυὸ καὶ ἐπιβάλλει τὴ σφραγίδα του καὶ σ' αὐτὸν καὶ στὰ ἀντικείμενα. Βέβαια ὑπάρχει μιὰ χτυπητὴ διαφορά. Ὁ ἐρευνητὴς μπορεῖ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τίς ὑποθέσεις του, μπορεῖ νὰ τίς ἐγκαταλείψῃ καὶ νὰ τίς ἀντικαταστήσῃ μὲ ἄλλες, πού τὸν τοποθετοῦν στὰ περιθώρια μιᾶς ἄλλης σχέσης, ὅπου τὰ ἀντικείμενα καὶ αὐτὸς κατόπιν φαίνονται διαφορετικά. Ὁ ἄρρωστος μένει στὴ διάθεση τοῦ μοτίβου, πού τὸν κυριαρχεῖ. Δὲν ἔχει τὴν ἐλευθερίαν νὰ δοκιμάσῃ, νὰ ἐκλέξῃ καὶ νὰ ἀποφασίσῃ. Μὰ ἔρχεται καὶ κάτι ἄλλο : Καὶ οἱ δυὸ δὲν συναντοῦν τὸν κόσμο ἐρχόμενον ἀπ' ἔξω, παρὰ εἶναι ἐνωμένος μ' αὐτὸν μὲ μιὰ γενικώτερη σχέση σημασίας. Αὐτὴ ἡ περιεκτικὴ σχέση ἀποτελεῖ τὸ περιθώριο, ὅπου μποροῦν νὰ μποῦν γιὰ πρώτη φορὰ ἓνα ὑποκείμενο καὶ ἓνας κόσμος, καὶ ἀποτελεῖ σύγχρονα τὴν προϋπόθεση γιὰ τὴ δυνατότητα ἀποχωρισμοῦ τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τὰ μοτίβα του καὶ τίς ὑποθέσεις του, καὶ ἔτσι ἀπὸ τὸν κόσμο του καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, μιὰ δυνατότητα, πού — ὅπως ἔχουμε δῆ — μπορεῖ νὰ ξαναχρηθῇ.

Ἐδῶ βλέπουμε δυὸ πράγματα :

1) Τὰ μοτίβα ἀποδείχνονται σὰν δυνάμεις πού διαμορφώνουν τὴν πραγματικότητα. Μᾶς προδιαγράφουν πῶς ζοῦμε τὸν κόσμο καὶ πῶς πρέπει νὰ συμπεριφεροῦμε μέσα σ' αὐτόν.

2) Ὑπάρχουν μοτίβα πολὺ διαφορετικῶν βαθμῶν, πού φθάνουν ἀπὸ τὴν ἀσυνείδητη ὁρμέφυτη περιοχὴ ὡς τὴ βαθμίδα τῆς πειθαρχημένης ἐπιστημονικῆς σκέψης. Στὴν τελευταία βαθμίδα ἀρχικὰ ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ τὰ μοτίβα μας, δηλαδὴ νὰ τὰ ἐξετάσουμε σὰν ὑποθέσεις.

Αὐτὴ ἡ δυνατότητα τῆς ἀπομάκρυνσης ποτὲ δὲ μᾶς δόθηκε σὲ μιὰν ὀρισμένη περιοχὴ τῆς ὑπαρξῆς μας. Ἐκεῖ, ὅπου τὰ μοτίβα μας εἶναι κλεισμένα ὅπως διόλου στὸ ἔδαφος τῶν συγκινήσεων καὶ τῶν συναισθηματικῶν διαθέσεων, μένουμε πάντα αἰχμάλωτοι τῆς κυριαρχίας τῶν μοτίβων, πού διαμορφώνουν ἐμᾶς καὶ τὸν κόσμο μας σὰν ἓνα ὁλοκληρωμένο σύνολο.

Μπορῶ τώρα νὰ διατυπώσω τὴ γνώμη, ὅτι σ' αὐτὴ τὴν πρωτόγονη δυναμικὴ ἐνότητα τῶν σχέσεων τῶν μοτίβων, στίς ὁποῖες ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ συναισθηματικὸς κόσμος συμπλέκονται ἀχώριστοι, βρίσκουμε τὸ σῶμα ἀχώριστο ἀπὸ τὸ ψυχικόν. Τὸ σῶμα στὴ χαρὰ, στὴν ἀγωνία καὶ στὸν πόνο, στὴν πείνα καὶ στὴ δίψα, στὴν κούραση καὶ στὴν ἀγρυπνία εἶναι πάντα προσαρμοσμένο σ' ἓνα κόσμο, πού τοῦ ἀνήκει. Αὐτὸ τὸ σῶμα δὲν τελειώνει στὸ δέρμα, μὰ ἀποτελεῖ ἓνα ἀχώριστο σύνολο μὲ τὸν κόσμο, πού τὸν ζῇ συναισθηματικά.

Καὶ δὲν τελειώνει ἐκεῖ πού μποροῦν νὰ πλησιάσουν τὸ βίωμά μας ἀσυνείδητα μοτίβα. Τὸ σῶμα μας περιλαμβάνει καὶ περιοχὲς πού ἀποκλείονται τελείως ἀπὸ τὸ βίωμά μας. Αὐτό, πού κάνει τὰ ὄργανα, τοὺς ἱστὺς καὶ τὰ κύτταρά μας νὰ μεγαλώνουν, νὰ πολλαπλασιάζονται καὶ νὰ συνεργάζονται, δὲν γίνεται βίωμά μας. Ἀκόμα τὰ μοτίβα δὲν περιορίζονται στὸν κύκλο τοῦ βιώματος, δηλαδὴ στὴν περιοχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Γνωρίσαμε σ' αὐτὰ δυνάμεις πού διαμορφώνουν τὴν πραγματικότητα, πού πλάθουν τὰ ὑποκείμενα καὶ τοὺς κόσμους τους. Παίζουν ἀκόμα κάποιον ρόλο στὴ ζωὴ τῶν ζώων, σ' ὅλη τὴν ἐμφυχή φύση. Οἱ ἀντιρρήσεις καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς διαμάχης τοῦ βιταλισμοῦ ἐναντίον σ' αὐτὴ τὴ γνώμη δὲ στηρίζονται πούθενά : γιὰ τὴν ἐξικάνει ἀπὸ τὸν διστακτικὸ χωρισμὸ σὲ ψυχικὸ καὶ πνευματικόν, πού ἔχει ξεπεραστῇ ἀπὸ μιὰν ἔρευνα, ἡ ὁποία βλέπει τὰ φαινόμενα ἀπὸ τὴν ἀποψὲ τῶν σχέσεων τῶν μοτίβων.

Τί γίνεται ὅμως μὲ τὴν ἀποψὲ πῶς ἡ ψυχὴ ἀνάπτυξη εἶναι μονάχα μιὰ μερικὴ περίπτωσι, περιορισμένη στὴν περιοχὴ τοῦ βιώματος πού προέρχεται ἀπὸ πολὺ γενικώτερη ἔρευνα τῶν μοτίβων, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ περιλάβῃ καὶ μοτίβα μὴ περιεχόμενα στὸ βίωμα;

Ἡ ἔρευνα τῶν μοτίβων ἔχει τελικὰ σκοπὸ νὰ δημιουργήσῃ μιὰν ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη τῆς κατανόησης. Ἄν μπορούμε νὰ συλλάβουμε τὸ μοτίβο, πού διευθύνει τὸν κόσμο κάποιου ἄλλου ἀνθρώπου, μπορούμε νὰ τὸν κατανοήσουμε, γιὰ τὴν ἀποψὲ νὰ ρίξουμε ἓνα βλέμμα στὸν κόσμο του. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψὲ ἡ ἔρευνα τῶν μοτίβων, ὅπως τὴν ἔχει ἀναπτύξει ἡ ψυχὴ ἀνάπτυξη, εἶναι μιὰ ἐμπειρικὴ μέθοδος τῆς κατανόησης τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Jakob von Uexküll εἰδείξε πῶς καὶ ἓνα βλέμμα στὸ περιβάλλον τῶν ζώων προϋποθέτει γνώση τῶν μοτίβων. Ἐκεῖ ἀναπτύχθηκε μιὰ ἐμπειρικὴ μέθοδος τῆς κατανόησης τῆς φύσης. Ὁ Uexküll εἰδείξε ὀρισμένα ἀρχικὰ μοτίβα, ὅπως τὴ θρέψη, τὴν ἀναπαραγωγὴ κλπ.

Ἀπὸ τὸν Dilthey προέρχεται ἡ βασικὴ διαφορά ἀκατανόησης καὶ ἐρμηνείας. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀποψὲ του ἔπρεπε ἡ ψυχολογία νὰ ἐπιδιώκῃ κατανόηση, καὶ οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες ἐρμηνεία. Μὰ ἡ κατανόηση καὶ ἡ ἐρμηνεία δὲν χωρίζονται. Στὴν περιοχὴ τοῦ ἐμφυχοῦ μποροῦν νὰ ζητηθοῦν αἰτιώδεις ἐρμηνείες, ἂν μάθουμε τὰ μοτίβα καὶ τίς σχέσεις τους.

Βέβαια ἡ γνώση τῶν μοτίβων εἶναι δυσκολώτερη καὶ ἀβεβαιότερη, ὅσο πιὸ μακριὰ εἶναι ἀπὸ μᾶς. Εὐκολοπλησίαστα εἶναι γιὰ μᾶς τὰ μοτίβα τῆς συνείδητῆς

διαγωγής των συνανθρώπων μας. Είναι δυσκολώτερο να συλλάβουμε τα άσυνείδητα μοτίβα που κυριαρχούν στο συναισθηματικό μας κόσμο. Οι δυσκολίες μεγαλώνουν, όσο αφήνουμε την ανθρώπινη περιοχή. Βασικά και ο φυσιολόγος, ο ζωολόγος, ο βοτανικός προσπαθούν να συλλάβουν μοτίβα. "Αν στις υποθέσεις, που διατυπώνουν για τις λειτουργίες των κυττάρων, ιστών και οργάνων είτε για τη διαγωγή των ζώων, δε γίνεται ποτέ λόγος για μοτίβα, συμβαίνει γιατί εκεί τα προϋποθέτουν — με περισσότερο είτε λιγότερο άτελη γνώση. "Αν εξετάζουν τα ζώα, τα φυτά, τα κύτταρα είτε τα όργανα από την άποψη της ζωής και του θανάτου, της ανάπτυξης, του πολλαπλασιασμού, της θρέψης κλπ., έρευνούν περιοχές μοτίβων. Και οι σχέσεις τους πρέπει να συλληφθούν και να κατανοηθούν, προτού γίνη δοκιμή έρμηνείας των μηχανικών όρων. "Ακόμα και στις υποθέσεις αυτών των έπιστημών γίνεται λόγος για μοτίβα — έστω και συγκεκαλυμμένα. Και εκεί γίνεται κατανόηση.

Μά ή κατανόηση δεν είναι άφηρημένη και απομακρυσμένη παρατήρηση. Για να μπορούμε να κατανοήσουμε, πρέπει να ταυτισθούμε με τα μοτίβα που κυριαρχούν τα άλλα έμφυχα και τους κόσμους τους. Πρέπει να μπούμε στο βασίλειό τους και να κυριαρχηθούμε απ' αυτά. Αυτή ή ταυτοποίηση μπορεί να είναι περισσότερο είτε λιγότερο έντονη και βαθιά. Μά μονάχα όταν ταυτισθούμε με τα μοτίβα που θέτουμε για τους άλλους, μπορούμε να ρθούμε σε έπαφή και να προείπουμε τί σημασία έχει γι' αυτούς ένα γεγονός και πώς θα αντιδράσουν σ' αυτό, και τότε με την επιτυχία είτε την άποτυχία αυτών των υποθέσεων μπορούμε να συμπεράνουμε την ορθότητα των μοτίβων που υποθέσαμε. Αυτό ισχύει για τον ψυχαναλυτή, για τον έρευνήτή της διαγωγής, το βοτανικό, και αυτό ακριβώς ισχύει για το φυσιολόγο, που έρευνά την περιοχή του σώματός μας πέρα από τα όρια του βιώματος.

"Απ' αυτή την άποψη μπορούμε να πούμε πως ή ψυχοσωματική ιατρική είναι έρευνα μοτίβων και πώς θέμα της είναι να δημιουργήση μιάν έπιστήμη σχέσεων των μοτίβων και των διαφόρων περιοχών.

Συμπέρασμα. Θέλησα να σάς δείξω πώς αναγκάζεται ή ιατρική να εγκαταλείψη το ξεκίνημα από τον δυισμό. Το θέμα δεν είναι πιά: πώς συναντιούνται ο κόσμος και ο άνθρωπος, παρά πώς μέσα σε αρχικές ενότητες σχέσεων μοτίβων μπορεί να γεννηθώ ένα «Εγώ» και να σταθώ απέναντι στον κόσμο, και πώς έτσι τελικά δημιουργείται ο χωρισμός σε σωματική και ψυχική περιοχή. "Υπάρχουν στην ψυχοσωματική ιατρική και στην ψυχανάλυση μερικές έρμηνείες που δίνουν απάντηση σ' αυτό το έρώτημα. Μπορώ να αναφέρω μερικά παραδείγματα.

1) Τη διαπίστωση, πως μοτίβα στην αρχική βαθμίδα της ανθρώπινης εξέλιξης του νηπίου δεν ξέρουν ακόμα διαφοροποίηση σε "Εγώ και σε Κόσμο γεμάτον από αντικείμενα.

2) Την έμπειρία, πως στην πορεία της παιδικής εξέλιξης αναπτύσσονται μοτίβα κατά τον ίδιο τρόπο και διαφοροποιούνται σαν όργανα του σώματός μας.

3) Το γεγονός, ότι στην πορεία αυτής της εξέλιξης γεννιέται ένα «Εγώ» και θεμελιώνεται μιάν νέα σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και στον κόσμο. "Έτσι δημιουργείται μιάν μορφή υπαρέξης άγνωστη στην υπόλοιπη Φύση, με αφάνταστες ικανότητες προσαρμογής σε νέες καταστάσεις, αλλά και με πλήθος νέων κινδύνων. "Εδώ αρχίζει ο άνθρωπος να θεμελιώνει πάνω στην περιοχή του σωματικού μιάν περιοχή του ψυχικού-πνευματικού.

"Η ανακοίνωσή μου δεν είναι τέλεια. Μας οδήγησε ως τα προβλήματα που γεννιούνται με το γεγονός, ότι ο άνθρωπος θεμελιώνει μιάν ψυχική-πνευματική περιοχή πάνω στην περιοχή του σωματικού. "Αν δεν κατόρθωσα τέλεια να αποφύγω το πέραςμα στα σύνορα της φιλοσοφίας, σάς παρακαλώ να σκεφθώτε πως δε φταίει μονάχα ή άτυχή μου άγάπη της φιλοσοφίας παρά και το ίδιο το θέμα.

THURE VON UEXKUELL
Μετάφρ. Β. Α.

(Από το γερμανικό περιοδικό Psyche, Άπρίλης 1961)

Η ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ ΣΤΟ ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (III) *

Το πνεύμα της αυτενεργού πειθαρχίας. Πριν περιγράψουμε σε τί συνίσταται ή αυτενεργός πειθαρχία, θα θέλαμε να ξεχωρίσουμε αυτό που είναι ή ψυχή της, δηλαδή το πνεύμα της. Γιατί ή αυτενεργός πειθαρχία είναι μιάν στάση του δασκάλου, τρόπος ζωής και δράσης του. Δύσκολο πράγμα — θα μās δοθώ ή εδκαιρία να το πούμε — γιατί αντιτίθεται σε συνήθειες που έχουν γίνει χρόνιες στους πιο πολλούς από μās και στις όποιες τείνουμε αδιάκοπα να επανερχόμαστε. "Η συμπεριφορά μας λοιπόν αυτή συνίσταται, σχετικά με το παιδί, στο σεβασμό, στην παραδοχή, στην έμπιστοσύνη. Δεν πρόκειται εδώ να αντιστεκόμαστε στη βούληση του παιδιού, αλλά να το βοηθούμε να διαλέγη και να θέλη με τον ίδιο τον εαυτό του, να δίνη σπουδαιότητα σ' αυτή την έσωτερική του πρόοδο, στην έσωτερική αποτελείωση του ανθρώπου. Τα υπόλοιπα έρχονται σε δεύτερη μοίρα.

Χρειάζεται υπομονή, γιατί το παιδί δεν μπορεί άμεσα, ούτε και πάντοτε να πετύχη. Χρειάζεται ακόμη να τηρούμε στάση ρεαλιστική, να υπολογίζουμε όλα τα έμπόδια που θα συναντήσει το παιδί, είτε μόνο, είτε στους γύρω του. "Όλα αυτά είναι σημαντικά. "Εκείνο που πρέπει να επικρατή στον παιδαγωγό είναι ή αισιοδοξία. Πρέπει να πιστεύη στις δυνατότητες του παιδιού εις πείσμα όλων των περιστάσεων και των συνθηκών (κληρονομικότητα, περιβάλλον κλπ.). Πρέπει να έχη αδιάσειστη πίστη πως το παιδί φέρνει μέσα του λανθάνουσες τάσεις για έσωτερική τάξη και ήθική καλλιέργεια. Πρέπει να πιστεύη πως το παιδί έχει την έσωτερική θέληση και μπορεί, αν βοηθηθώ καλά, να ένθουσιάζεται και για τα δύσκολα ακόμη πράγματα που έμπνέουν για τον καλό άγωνα της ζωής. "Ο παιδαγωγός εξ αίτιας αυτής της μεταδοτικής του αισιοδοξίας και του ένθουσιασμού του γίνεται — στον ήθικό τομέα — ένας προπονητής. Είναι τέτοιος βασικά, γιατί ξέρει τη χαρά να διανοίγη τον ακαθόριστο δρόμο της έσωτερικής προόδου και του ταλέντου και γνωρίζει ότι το αυτό αποτελεί γι' αυτόν το νόημα της ζωής. "Ο,τι είναι για τον εαυτό του, είναι το ίδιο — χωρίς να το σκεφθώ — αδιάκοπα και για τους άλλους.

Χωρίς άμφιβολία ή συμπεριφορά του δασκάλου που προσπαθώσε να σκιαγραφήσουμε δεν είναι κατορθωτή, παρά μόνον αν συνοδεύεται από τη συνείδηση της άπειρης αξίας που έχει για την πρόοδο και για την έσωτερική αποτελείωση του ανθρώπου. Για το λόγο αυτό ή νέα άγωγή, καθώς έχει λεχθώ, είναι προσωπική. Πάντως όμως δεν μπορεί να χωρισθώ ή προσωπική πρόοδος του παιδιού από την πρόοδο της κοινότητας στην οποία είναι αναπόσπαστα προσδεμένο. Το αυτό αποτελεί τη χαρά του νέου δασκάλου να ζή και να κάνει και τους μαθητές του να ζούν το ιδανικό της έσωτερικής προόδου, αλλά ταυτόχρονα και της εξυπηρέτησης των άλλων, όλων των άλλων αδελφών του κόσμου.

* Συνέχεια από το προηγούμενο τεύχος μας, σελ. 252.

Οι χαρακτηριστικές βάσεις της αυτενεργού πειθαρχίας. α/ Πειθαρχία του σώματος. Πρώτη ή Montessori έδειξε με αξιοθαύμαστη δξύνοια, ότι πρώτη βασικά πειθαρχία «είναι ή πειθαρχία του σώματός μας — «Η άπειθαρχία του μικρού παιδιού» γράφει «είναι άρχικά μιá άπειθαρχία μυϊκή». "Αν το παιδι βρίσκεται όλοένα σε κίνηση και σε άταξία, αν πέφτη κάτω στη γη, αν φωνάζη, αν κάνη παραξενιές, συμβαίνουν αυτά, γιατί το παιδι είναι ακόμα άνίκανο να διατάξη και να χαλιναγωγήση τις κινήσεις του. Στην περίπτωση λοιπόν αυτή, πρέπει να βοηθήσουμε το παιδι να γίνει σιγά-σιγά κύριος των κινήσεών του, όλων των κινήσεων, δηλ. κύριος του ίδιου του εαυτού του. Η Montessori παρατήρησε ότι όλες οι προτροπές των ώριμων προς το παιδι «κάθισε ήσυχα, κρατήσου καλά, κλπ.» παραμένουν χωρίς αποτέλεσμα. Η ύπακοή δεν είναι άφετηρία, αλλά τέρμα. Για να ύπακούη κανένας δεν πρέπει μονάχα να θέλη να ύπακούση, αλλά πρέπει και να μπορεί να ύπακούση. Πρέπει λοιπόν πριν απ' όλα να βοηθήσουμε το παιδι να έλέγχη και να συναρμολογή τις κινήσεις του. Με την εργασία του την προσδιορισμένη, με κάθε λεπτομέρεια, με τα ανάλογα υλικά μέσα και με όλα τα είδη των κινητικών άσκήσεων που γίνονται για το σκοπό αυτό (άσκήσεις μυϊκές, άσκήσεις παιγνιδιών), άκόμη και με το μάθημα της σιωπής, ο μικρός Μαντεσσοριανός φτάνει σ' αυτή την προσωπική πειθαρχία, που έχει προκαλέσει το θαυμασμό σε όλους τους δασκάλους του κόσμου.

Τονίζουμε ότι εδώ δεν υπάρχουν ούτε διαταγές, ούτε ύπακοή, ούτε κυρώσεις, αλλά απλό παιγνίδι των κινητικών δραστηριοτήτων καλά προσαρμοσμένων στο παιδι, προσοδευτικά και θεληματικά συμπληρωμένων απ' αυτό το ίδιο μέσα σ' ένα καλό κλίμα ήσυχίας, έμπιστοσύνης και ελευθερίας. Μαθαίνοντας να διατάσση κανονικά τις κινήσεις του, να γίνεται κύριος των χειρονομιών του, το παιδι αναπτύσσεται ήθικά. Από την έξωτερική του δραστηριότητα γεννιέται ή έσωτερική τάξη. Γιατί τάξη έξωτερική και τάξη έσωτερική είναι άδιαχώριστα ένωμένες.

Το πρώτο λοιπόν βήμα στην αυτενεργό πειθαρχία είναι ή κυριαρχία των σωματικών κινήσεων, όλων των ενεργειών του σώματος. Αυτή ή πρώτη βαθμίδα, το επαναλαμβάνουμε, είναι απαραίτητη. «Η φρονιμάδα του παιδιού βρίσκεται μέσα στις κινήσεις του. Και ή κυριαρχία των χειρονομιών του είναι γι' αυτό ή πρώτη άτελευτηρώση. Του προκαλεί κάποια ισορροπία, μιá πρώτη έσωτερική ήθική εξάνθηση. Είναι εύκολο να εξηγηθή αυτή, γιατί όλες οι άσκήσεις που κάνει το παιδι γίνονται έκούσια για κάποιο σκοπό που τον ξέρει. "Ετσι άσκειται και δυναμώνει και ή βούλησή του». Το αποτέλεσμα απ' αυτή την πρώτη άγωγή είναι άνεκτίμητης άξίας. Και τούτο, γιατί το παιδι που έχει μάθει να γίνεται κύριος του εαυτού του με τη δική του δραστηριότητα, έχει κιόλας πάρει συνείδηση της έσωτερικής του προόδου. Νοιώθει ταυτόχρονα τον εαυτό του πιο δυνατό και πιο εύτυχισμένο και ή έσωτερική του χαρά που ξεσπά στο αίθριο πρόσωπό του και στο έξυπνο βλέμμα του, άκτινοβολεί σε όλη του τη ζωή.

Η άγωγή του σώματος δεν πρέπει να νομίζουμε πώς τελειώνει μονομιώς. Μέσα στις συνθήκες της τωρινής ζωής, ιδιαίτερα στις πόλεις όπου τα παιδιά όλοένα καταπιέζονται και γι' αυτό παρουσιάζονται τόσο άστατα, πρέπει ή άγωγή αυτή να παρακολουθήται, να επαναλαμβάνεται αδιάκοπα και να τελειοποιήται. Άνάλογα με την ηλικία των μαθητών μας θα μπορούσαμε να μεταχειρισθούμε διάφορες άσκήσεις, που δεν θα τις περιγράψουμε εδώ (χαλάρωση, άνάλογη γυμναστική ή ρυθμική, διαλεγμένες χειροτεχνικές άσχολίες για το σκοπό αυτόν, προσαρμοσμένο χορικό τραγούδι κλπ.). β/ Τάξη και κανόνες. Μιá διαταγμένη δραστηριότητα των κινήσεων — αυτό είναι μόνο του φανερόν — δεν είναι δυνατή παρά σε μιάν άφογη έξωτερική τάξη. Δεν είναι κατορθωτή ή αυτενεργός πειθαρχία, όταν δεν ύπάρχη τέλεια τάξη στο σχολείο, στην αίθουσα, ακόμα και στο σπίτι. Και δεν είναι δυνατόν αυτό, εάν δεν ύπάρχη δάσκαλος που να έχη ο ίδιος το ρόστο και τη συνήθεια για την τάξη.

Διαπιστώσαμε πολλές άποτυχίες σε αίθουσες που δίδασκαν παιδαγωγοί περιωπής, που δεν συγκέντρωναν όμως τις καλές ιδιότητες της τάξης. Χωρίς έξωτερική έπιταγή, δεν μπορεί να ύπάρχη τάξη έσωτερική, κατά συνέπεια και πειθαρχία. Δεν χρειάζεται να τονισθή ότι τάξη και κανόνες είναι άδιαχώριστα, γιατί κανόνες δεν είναι τίποτε άλλο παρά μιá ώρισμένη τάξη για την τάδε ενεργεια. Στην αυτενεργό λοιπόν πειθαρχία ο κανόνας είναι βασική άπαιτηση. Τον έχουμε συναντήσει ήδη μέσα στη διάταξη των κινητικών άσκήσεων που επιβάλλονται στο παιδι, αλλά εδώ τον βρίσκουμε λανθάνοντα, κρυφό, είναι έγγεγραμμένος μέσα στα πράγματα, π.χ. στην ύπαρξη του υλικού. Τον ξαναβρίσκουμε πιο συνειδητά στο πιο μεγάλο παιδι μέσα στη σχολική εργασία. Γιατί σ' αυτήν πρέπει να αυτοπειθαρχήται. Κάθε εργασία έχει τις ιδιαίτερες άπαιτήσεις της που επιβάλλονται άσθητά στο παιδι και ποτέ δεν άμφισβητούνται. Οι κανόνες της εργασίας είναι σαν νόμοι φυσικοί, σαν μιá φυσική άναγκαιότητα.

Οι αυτενεργοί μέθοδοι διδασκαλίας έχουν το μεγάλο πλεονέκτημα ότι ξέρουν και συμβιβάζουν το μάξιμουμ της πρωτοβουλίας και της ελευθερίας στη σχολική εργασία με το μάξιμουμ της οργάνωσης. Μάλιστα στις πιο ελεύθερες δραστηριότητες, όπως π.χ. είναι ή ελεύθερη γραπτή έκφραση, το παιδι ξέρει το σκοπό και καταλαβαίνει που βαδίζει. Ξέρει ότι πρέπει να παρουσιάση το τάδε ποίημα, την τάδε ιστορία που έχει άνερευνήσει, το τάδε χειροτέχνημα σ' ένα άλμπουμ κλπ. Και στις ελεύθερες νέες μεθόδους εργασίας, όπως π.χ. είναι ή μέθοδος του Cousinet (ελεύθερη εργασία με ελεύθερες ομάδες) κάθε είδος έπιστημονικής εργασίας, ιστορικής, φιλολογικής κλπ. οργανώνεται και διεξάγεται σύμφωνα με καθωρισμένους κανόνες.

Ο άσθητός αυτός σύνδεσμος της άσθητης τάξης και της πραγματικής ελευθερίας αποτελεί τη μεγάλη ανακάλυψη των παιδαγωγών της νέας άγωγής. Το μυστικό της αυτενεργού πειθαρχίας δεν είναι διαφορετικό. Η αυτενεργός πειθαρχία θα είναι αποτελεσματική κάθε φορά που ο δάσκαλος θα έχη εγκαταστήσει και θα διατηρή αυτή την άφογη τάξη σε κάθε σχολική εργασία, με αδιάλλακτη προσήλωση στους κανόνες της εργασίας και μέσα σ' ένα πνεύμα έμπιστοσύνης και ελευθερίας. Η πείρα δείχνει καθημερινά, τόσο με τις έπιτυχίες της αυτενεργού πειθαρχίας, όσο και με τις άποτυχίες της, ότι ή τάξη και ελευθερία δεν είναι ή μιá αντίθετη προς την άλλη, αλλά ή μιá επικαλείται την άλλη. Η πειθαρχία της εργασίας αποτελεί τη βασική πειθαρχία τόσο για το μεγάλο, όσο και για το πιο μικρό παιδι. Όταν έπιτυγχάνεται, τότε το πρόβλημα της πειθαρχίας έχει πια λυθή στο μεγαλύτερο μέρος του.

γ/ Νόμος. Κοντά στους κανόνες της εργασίας που γίνεται στους πιο μικρούς μαθητές, ύπάρχουν και άλλοι κανόνες που άφορούν τη ζωή του σχολείου. Σ' αυτούς δίνουμε το όνομα «νόμος». Στους μικρούς των 3-6 χρόνων οι κανόνες αυτοί δεν πρέπει να είναι πολυάριθμοι. "Ισως στην ηλικία αυτή άρκούν 4-5 νόμοι (π.χ. ή τάξη είναι πάντοτε καθαρή, δεν ένοχλώ τους συμμαθητές μου κλπ.). Απ' αυτούς θα καταλάβουν την άναγκαιότητα για την εργασία και την έπιτυχία όλων. Το παιδι ξέρει έτσι ότι και ο ίδιος ο δάσκαλος υποβάλλεται στο νόμο όπως όλοι. "Ετσι σε λίγο ο κάθε μαθητής μαζεύει πια από ένστικτο το χαρτάκι που βρίσκεται καταγής, θα σφονγγίση το πεσμένο νερό κλπ. Λίγοι κανόνες, πολύ λίγοι, αλλά κανόνες άπόλυτοι. Καμιά εξαίρεση δεν πρέπει να γίνεται άνεκτι ή εδώ, ούτε από μέρος των μαθητών, ούτε και από μέρος του δασκάλου. Σε κανένα δεν επιτρέπεται άθέτησή τους. Νά γιατί πρέπει αυτοί να είναι ολιγάριθμοι και διαλεγμένοι με μεγάλη σύνεση και με πραγματική γνώση των ίκανοτήτων του παιδιού. Πόσα σφάλματα συναντά κανένας στο σημείο αυτό. "Ενας κανόνας που δεν τηρείται αποτελεί διάλυση και κατά συνέπεια καταστροφή της πειθαρχίας. Γιατί αυτό προξενεί την περιφρόνηση του κανόνα και την περιφρόνηση της τάξης. "Ενας κανονισμός που δεν μπορεί να τηρηται πάντοτε είναι κακός και βλαβερός. Στους πιο ηλικιωμένους μαθητές οι νόμοι της μικρής μαθητικής

κοινότητας πρέπει νὰ εἶναι πιὸ πολυάριθμοι. Ἄλλως τε οἱ ἴδιοι οἱ μαθητὲς θὰ ὀδηγοῦνται λίγο λίγο νὰ τοὺς καθορίζουν καὶ νὰ τοὺς ἐγκαθιστοῦν. Ὁ γενικὸς κανόνας «ἡ τάξις εἶναι πάντοτε καθαρὴ» θὰ καθορίζεται μὲ ἀκρίβεια καὶ μὲ ἄλλους νόμους πὺν ἀφοροῦν τὴν εἴσοδο στὴν τάξη. Ὄταν ἡ ἀνάγκη θὰ τοὺς κἀνὴ νὰ γίνων ἀισθητοί, τότε ἄλλοι νόμοι πὺν ἀφοροῦν τὴ ζωὴ τῆς τάξης, τὶς σχέσεις τῶν μαθητῶν μεταξὺ τοὺς, τὰ παιγνίδια τοὺς, τὴ βιβλιοθήκη κλπ. θὰ ἐξαγγέλλωνται λίγο λίγο μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἰδίων τῶν παιδιῶν, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ πιὸ κάτω. Μὲ αὐτοὺς τοὺς κανόνες καὶ τοὺς νόμους ὅλη ἡ ζωὴ τοῦ μαθητῆ βρῖσκεται ὁργανωμένη καὶ γίνετα μέσο πειθαρχίας.

δ/ Ὁργάνωση. Στὸ βάθος ἡ αὐτενεργὸς πειθαρχία συνίσταται κατὰ μεγάλο μέρος στὴν τάξη καὶ στὴν ὁργάνωση. Ἡ τάξη ὅμως, ὁ κανόνας καὶ ὁ νόμος εἶναι ἐδῶ σὰν ἐκφραση τῆς ἀναγκαιότητος τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ζωῆς. Οἱ νόμοι αὐτοὶ εἶναι ἀμετάβλητοι, ὅπως ἡ φύσις τῶν πραγμάτων, ὅπως οἱ νόμοι τῆς ζωῆς. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὰ παιδιά τοὺς δέχονται καὶ ὑποτάσσονται σ' αὐτοὺς μὲ ἀίσθημα ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας καὶ εἶναι πολὺ υπερήφανα γι' αὐτὸ. Ξέρουν ποιοὺς σκοποὺς θέλουν νὰ πετύχουν. Κατευθύνονται χωριστὰ τὸ καθένα πρὸς μιὰ κορυφὴ πὺν ἔχουν ἀποφασίσει νὰ τὴν ἀνέβουν ὅλα μαζί.

ε/ Παράγοντες καὶ αἰτίες γιὰ διαφοροποίηση. Εἶναι καλὸ νὰ περιγραφῇ μὲ λεπτομέρειες ἡ ὁργάνωση τῆς αὐτενεργῆς πειθαρχίας, γιὰτὶ αὐτὴ μπορεῖ νὰ παίρνῃ πολὺ διαφορετικὰ σχήματα. Ἀπὸ τὰ 1920 ὁ Adolphe Ferrière τόνισε τὴ διαφοροποίηση τῆς πὺν εἶναι τόσο πιὸ μεγάλη, ὅσο ἡ αὐτοδιοίκηση ἀπλώνεται σὲ διαφορετικὰς πραγματοποιήσεις.

Ἡ διαφοροποίηση προέρχεται ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν παιδιῶν, τὸν ἀριθμὸ τοὺς, τὸ κοινωνικὸ τοὺς περιβάλλον καὶ ποικίλλει ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν πρόκειται γιὰ κανονικὰ παιδιά, γιὰ δύσκολα, ἐγκληματικά κλπ. Οἱ διαφορὲς πολλαπλασιάζονται ἂν πρόκειται νὰ ἐφαρμοσθῇ σὲ ὅλο τὸ σχολεῖο ἢ μόνον σὲ μιὰ τάξη, ἢ σ' ἓνα μέρος διδασκαλίας (γεωγραφία, φυσικὴ ἱστορία) ἢ καὶ ὅταν τὸ παιδί βρῖσκεται ἔξω ἀπὸ τὸ σχολεῖο (σχολικὸς συνεταιρισμός, ἐκδρομὴ κλπ.). Ἡ αὐτενεργὸς πειθαρχία καλεῖ τοὺς μαθητὲς, ἐφ' ὅσον εἶναι ἱκανοί, νὰ λάβουν μέρος στὴν ὁργάνωση καὶ στὴν ἀσκηση τῆς πειθαρχίας. Ἡ συμμετοχὴ παρουσιάζεται ὑπὸ δύο κυρίως τύπους. Τὸν τύπο πὺν λέγεται συμπαγὴς πειθαρχία καὶ τὸν τύπο πὺν λέγεται πλήρης δημοκρατία. Ἀνάμεσα ὅμως στοὺς δύο αὐτοὺς τύπους, ὑπάρχει θέση καὶ γιὰ πολλοὺς ἄλλους ἐνδιάμεσους τύπους.

Ποιὲς συνθήκες συντελοῦν στὴν ἀποτελεσματικότητά τῆς αὐτενεργῆς πειθαρχίας. Πρακτικὲς ἀπαιτήσεις. Οἱ ἀποτυχίες τῶν σχολείων, γιὰ τὶς ὁποῖες μιλήσαμε, ὀφείλονται πολὺ συχνὰ εἴτε σὲ κάποια ὑπερβολή, εἴτε καὶ στὴν ἑλλειψη τοῦ ἀπαραίτητου ζήλου. Τὸ νὰ θελήσουμε νὰ τροποποιηθῇ ἀμέσως κάθε τι στὴν ὁργάνωση τῆς τέξης, νὰ ἀλλάξῃ ριζικὰ τὸ καθεστῶς τῆς πειθαρχίας, εἶναι ἀφροσύνη πὺν μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ σὲ καταστροφὴ καὶ νὰ μᾶς ἀναγκάσῃ νὰ ἐπιστρέψουμε στὶς καταθλιπτικὰς μεθόδους. Γιὰ τοῦτο θεωροῦμε χρήσιμον νὰ σταθοῦμε στὶς συνθήκες πὺν ὀδηγοῦν ἀποτελεσματικὰ στὴν αὐτενεργὸν πειθαρχία (τὶς ἀνακεφαλαιώνουμε κατὰ τὴν ἀποψη τοῦ Adolphe Ferrière).

α/ Νὰ προσδεῖν ὁργανικά. Πρέπει δηλαδὴ νὰ προχωροῦμε προσδευτικά, κατὰ στάδια, ὅχι ἀπὸτομα. Πάντοτε πρέπει νὰ παραχωροῦμε στὰ παιδιά κάποια περίοδο μεταβατικῆς καταστάσεως. Πρὶν ἐγκαταστήσουμε τὴν αὐτονομία, καλὸ εἶναι γιὰ πολὺν καιρὸ νὰ προετοιμάσουμε τοὺς μαθητὲς, νὰ τοὺς ἐμπιστευθῶμε διάφορες ὑπευθυνότητες καὶ ἐπιφορτίσεις. Ἰδιαίτερα ὅτε ἀπ' τὴν παραδοχὴ τῆς αὐτονομίας καὶ μέσα στοὺς κόλπους αὐτῆς τῆς αὐτονομίας, νὰ ἐξακολουθοῦμε νὰ προσδεῖν βῆμα πρὸς βῆμα καὶ νὰ μὴν παραχωρῇται ἐλευθερία πιὸ μεγάλη παρὰ ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον ἔχουν οἱ μαθητὲς ἀποδειχθῇ ἄξιοι γι' αὐτὴν.

β/ Νὰ προβάλλουμε καὶ ὄχι νὰ ἐπιβάλλουμε. Ὁ Chessex, ἡ Hamaïde καὶ ὅλοι οἱ μεγάλοι παιδαγωγοὶ τῆς νέας ἀγωγῆς ἔχουν ἐπιμείνει πολὺ στὸ γεγονὸς ὅτι πρέπει νὰ ὀδηγοῦμε τοὺς μαθητὲς νὰ θέλουν, κατόπιν νὰ ζητοῦν μιὰν ὑπευθυνότητα μέσα στὴ σχολικὴ ζωὴ. Ὁ Ferrière δίκαια ἔχει ἐναντιωθῇ στοὺς αὐτοκαλούμενους πειραματισμοὺς, ὅπου τὴν αὐτονομία τὴν ἐπέβαλαν στὰ παιδιά καὶ στοὺς δασκάλους, πρᾶγμα πὺν δὲν ἔχει καμιὰν ἀξία.

γ/ Νὰ μὴν ξεπερνοῦμε τὰ ὅρια τῆς λογικῆς. Ἡ αὐτονομία ἔχει τὰ ὅριά της. Τοῦ δασκάλου ἡ εὐθυκρισία πρέπει νὰ τὰ προσδιορίζῃ ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις καὶ τὴν ἡλικία τῶν παιδιῶν. Ἐμεῖς οἱ ἴδιοι ἔχουμε τόσες φορὲς διαπιστώσει ἀποτυχίες πὺν ὀφείλονται στὸ γεγονὸς ὅτι εἶχαν ἀνατεθῇ στοὺς ὅμους τῶν παιδιῶν ἐπιφορτίσεις πολὺ βαρεῖες γιὰ τὴν ἡλικία τοὺς καὶ τὴν ὑπευθυνότητά τοὺς. Ἀποτέλεσμα αὐτοῦ ἦταν ὅτι εἶχε σταματήσει ἡ ἐξέλιξίς τοὺς, γιὰτὶ ἡ ἀτμόσφαιρα γινόταν βαρεῖα καὶ εἶχε χαθῇ τὸ κλίμα τῆς χαρᾶς καὶ τῆς μεγαλοφροσύνης, χωρὶς τὸ ὁποῖο δὲν ὑπάρχει νέα ἀγωγή. Κινδυνεύει ἔτσι κανένας — πρᾶγμα πὺν γίνεται ἐδῶ καὶ 20 χρόνια περίπου — νὰ δημιουργῇ μιὰν ἠθικὴ ὑπερφόρτωση πὺν εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνη γιὰ τὸ παιδί καὶ τὴν πνευματικὴ του ἀνάπτυξη.

δ/ Κάθε τάξη νὰ μπορῇ ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ ξαναρχίξῃ τὸν πειραματισμό. Πρέπει, ὅταν τὰ παιδιά βρῖσκονται μπροστὰ σ' ἓνα τελειωμένο κανονισμό, νὰ τοὺς ἀφίνομε τὴν ἐλευθερία νὰ τὸν τροποποιῶν ἀδιάκοπα. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ μόνον γιὰ νὰ μποῦν πραγματικὰ στὸ πνεῦμα τῆς νέας ἀγωγῆς πὺν ἀπαιτεῖ οἱ κανόνες τῆς πειθαρχίας νὰ μὴ ἐπιβάλλωνται, ἀλλὰ νὰ ἀπορρέουν κατὰ μεγάλη μέρος ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ παιδιά.

ε/ Ἀδιάκοπες μὲ τὴν οἰκογένεια ἐπαφές. Γιὰ νὰ μετατραπῇ ἡ ὥς τώρα πειθαρχία σὲ αὐτενεργὸν πειθαρχία, χρειάζονται ἀδιάκοπες ἐπαφές μὲ τὴν οἰκογένεια καὶ θετικὴ βοήθεια τῶν γονέων, δηλαδὴ χρειάζεται πολλές φορὲς τροποποίηση τῆς οἰκογενειακῆς πειθαρχίας. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ πὺν ἔχει σχέση μὲ τὸ οἰκογενειακὸ περιβάλλον ἀφορᾷ καὶ ὅλα τὰ ἄλλα περιβάλλοντα μέσα στὰ ὁποῖα ζῇ τὸ παιδί : κίνηση νεότητος, ἐξωσχολικὲς ὁργανώσεις, κατασκηνώσεις κλπ.

Καθὼς βλέπουμε, τὸ καθεστῶς τῆς αὐτενεργῆς πειθαρχίας δὲν ἀποτελεῖ ξεκίνημα, ἀλλὰ τέρμα, καταστάλαγμα. Ἐπιτυγχάνεται εὐκολότερον ἂν τὸ παιδί παραμένῃ μὲ τὸν ἴδιο δάσκαλο περισσότερο ἀπὸ μιὰ σχολικὴ περίοδο. Ἐκφράζουμε τὴν εὐχὴ νὰ βλέπουμε τοὺς δασκάλους νὰ διατηροῦν τὶς τάξεις τοὺς ὄχι λιγότερο ἀπὸ δύο χρόνια, ἰδιαίτερα μάλιστα τὶς μικρότερες τάξεις. Αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ καλύτερον πλεονέκτημα τοῦ νέου σχολείου. Ἡ αὐτονομία τῶν μαθητῶν ἐγκαθίσταται εὐκόλα καὶ ἀποτελεσματικὰ ἂν ἔχη ἀρχίσει νὰ μαθαίνεται ἡ ἐλευθερία ἀπὸ προηγούμενες τάξεις.

στ/ Ὁ Δάσκαλος. Ὡς ἐδῶ δὲν μιλήσαμε γιὰ τὸν κύριον παράγοντα πὺν θὰ ἐγκαταστήσῃ τὴν αὐτενεργὸν πειθαρχία, γιὰ τὸ δάσκαλο. Ἐξυπακούεται πὺς ὅλοι οἱ δάσκαλοι δὲν εἶναι ἱκανοί, ἀπὸ τὴν ἰδιοσυγκρασία, τὸ χαρακτῆρα καὶ τὴν προσωπικὴ τοὺς μορφή, νὰ ἐγκαταστήσουν καὶ νὰ διατηροῦσιν γύρω τοὺς μιὰ τέτοια πειθαρχία. Πρὸ πάντων πρέπει νὰ ὑπάρχῃ στὸ δάσκαλον μιὰ διδασχὴ φυσικὴ, ἓνας βαθὺς σεβασμὸς πρὸς τὸ παιδί, ἓνας μυστικὸς τρόπος ἐρέργειας καὶ ἐπεμβάσεως, πὺν στὸ βάθος νὰ φαίνεται ὅτι εἶναι μιὰ φυσικὴ ἐμπιστοσύνη στὸ παιδί. Ἡ διδασχὴ αὐτὴ — πὺν πρέπει νὰ εἶναι ἀθόρυμη καὶ ὄχι προσποιητὴ — πρέπει νὰ συνδέεται μὲ μιὰ δυνατὴ προσωπικότητα καὶ μὲ μιὰ πολὺ ἠθικὴ ἐσωτερικὴ ζωὴ. Γιὰτὶ δὲν πρέπει νὰ τὸ λησμονοῦμε, ὁ παιδαγωγὸς ἐπιδρᾷ στὸ παιδί μὲ τὴν προσωπικὴ του ἀκτινοβολία καὶ ὄχι μὲ τὶς ἠθικολογικὰς ἐπεμβάσεις τοῦ. Στὴ νέα ἀγωγή ὁ δάσκαλος ἐπιδρᾷ πολὺ λιγότερο μὲ ὅσα λέγει καὶ περισσότερο μὲ ὅτι γίνετα. Ἀκόμα ὁ δάσκαλος πρέπει νὰ εἶναι ἐναρμονισμένος μὲ τὶς ἡλικίες τῶν παιδιῶν πὺν τοῦ ἐμπιστεύονται καὶ νὰ αἰσθάνεται εὐχαρίστηση γι' αὐτὸ, νὰ δένεται μαζί τοὺς μὲ μιὰ συμπάθεια καὶ μὲ μιὰ βαθειὰ ἀρμονία. Κάθε δάσκαλος εἶναι προικισμένος γιὰ κάποια

ἡλικία παιδιῶν. Καὶ κάθε ἡλικία ἔχει τὶς δυσκολίες της, τὰ χαρακτηριστικά της γνωρίσματα, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ δάσκαλος ἀπὸ ἐνστικτο συμφωνεῖ ἢ ὄχι. Πρέπει λοιπὸν νὰ νοιώθῃ τὸν ἑαυτὸ του πρὸς τοὺς μαθητὲς του, νὰ εἶναι εὐαίσθητος ἀπέναντι στὶς ἠθικὲς καὶ κοινωνικὲς τὺς ἀνάγκες καὶ στὶς κρίσεις τους. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ πρέπει νὰ ἔχῃ τὶς ἀνάλογες ἐσωτερικὲς διαθέσεις. Καθὼς βλέπουμε, δὲν ἐξαορτῶνται ὅλα ἀπ' αὐτόν.

Ἐπειτα πρέπει νὰ εἶναι τέλεια ἐξοικειωμένος μὲ ὅλες τὶς ἀπαιτήσεις καὶ τὶς τεχνικὲς τῆς νέας ἀγωγῆς, δηλαδὴ παρασκευασμένος νὰ μεταχειρίζεται τὶς μεθόδους τῆς αὐτενεργοῦ πειθαρχίας. Τὸ πνεῦμα τῆς αὐτενεργοῦ πειθαρχίας δὲν μαθαίνεται οὔτε μὲ μαθήματα, οὔτε μὲ βιβλία. Δυνάμει μόνον τῶν τρόπων ξέρουμε ἀποτελεσματικὸν γιὰ νὰ μορφωθοῦν οἱ δάσκαλοι στὸ σημεῖο αὐτό. Ὁ ἕνας εἶναι ὁ δάσκαλος νὰ ζήσει γιὰ κάμποσο καιρὸ σὲ κατάστασι μαθητείας μέσα σ' ἕνα σχολεῖο, ὅπου ἐπικρατεῖ τὸ πνεῦμα τῆς νέας ἀγωγῆς, κοντὰ σ' ἕνα δάσκαλο τέλεια μορφωμένο καὶ πολὺ ἱκανό. Ἔτσι δημιουργοῦνται εὐνοϊκὲς συνθήκες, μὰ πὺν δὲν εἶναι πάντοτε πραγματοποιήσιμες, καθὼς καταλαβαίνουμε. Αὐτὸ ἄλλωστε ἀπαιτεῖ καὶ πολὺ χρόνον. Ὁ ἄλλος τρόπος εἶναι νὰ συμμετέχουν οἱ νέοι δάσκαλοι σὲ δοκιμαστικὰ μαθήματα μὲ μικρὴ διάρκειαν, πὺν νὰ οργανώνονται γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτόν. Σ' αὐτὰ οἱ θεωρητικὲς διδασκαλίαι θὰ εἶναι λίγες, ἀλλὰ οἱ σπονδαστὲς θὰ ἔχουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ βλέπουν στὴν πράξιν τὸ καθεστὼς πὺν μελετοῦν.

FRANÇOIS CHATELAIN
Μετάφρ. Κώστα Λαζαρίδης

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Διευθυντής: Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Ι' ΤΟΜΟΥ

Τεύχη 91-99, ἀπὸ Ἰανουαρίου ἕως Δεκεμβρίου 1961

ΑΡΘΡΑ

ΤΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΩΣ (Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ)

	Σελ.		Σελ.
Πρὸς τὸ Δέκατο Πέμπτο τόμο μας.....	1	Ἐπαναστάσεις.....	159
Ἡ πολιτικὴ διαπαιδαγώγησις τῶν νέων..	33	Τὸ πρόβλημα μὲ λίγα λόγια.....	191
Τὸ νέο Πρόγραμμα.....	65	Εὐλαβὴς ὑπόδειξις.....	223
Τὰ Νεοελληνικά.....	97	Ἡ ὥρα τῆς Παιδείας.....	255
Τὸ ἔδοξο Πρόγραμμα.....	127		

ΜΕΛΕΤΕΣ

	Σελ.		Σελ.
ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ ANNA: Ὁ Ὅρκος τοῦ Ἀθηναίου πολίτου.....	265	MIRSKY ARTHUR (μετ. Β. Α.): Σωματικοί, ψυχικοὶ καὶ κοινωνικοὶ παράγοντες στὶς ψυχολογικὰς διαταραχὰς.....	234
ΒΡΑΧΑΣ ΦΡΙΞΟΣ: Προβλήματα καὶ κατευθύνσεις τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας στὴν Κύπρον.....	116, 147	ΝΤΟΚΑΣ ΑΓΗΣΙΛΑΟΣ: Ἡ Σοφιστικὴ καὶ ἡ Ἐπιστήμη καὶ μόρφωσις.....	82, 202
KANT IMMANUEL (μετ. Ε. Π. Παπανούτσου): Πιθανὴ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τῶν ἀνθρώπων.....	99, 129	ΕΥΔΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ: Ἡ φυσιολογία καὶ ὁ μυστικισμὸς τοῦ Σικελιανοῦ.....	10, 48
» Ἀπόκρισις στὸ ἐρώτημα: Τί εἶναι διαφωτισμός;.....	161	ΠΑΠΑΔΑΚΗ-ΧΟΥΡΔΑΚΗ ΜΑΡΙΑ: Τύποι νοημοσύνης καὶ ἡ σχέση τους μὲ τὸν χαρακτῆρα.....	78
ΚΙΤΣΟΣ ΚΩΝΣΤ.: Τὸ πάθος καὶ ἡ δημιουργία.....	225	ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ Ν.Κ.: Ἡ κλασικὴ παιδεία.....	103, 207
ΛΑΖΑΝΑΣ Γ. ΒΑΣ.: Ἡ παρουσία τῶν κωφασμένων στὸν Ἡρόδοτον, τὸν Ἱπποκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα.....	18	ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ Ε. Π.: Τὸ «νέον» Πρόγραμμα.....	194
» Samuel Heinicke, ὁ θεμελιωτὴς τῆς «προφορικῆς μεθόδου» γιὰ τὴν ἀγωγή τῶν κωφασμένων.....	172	ΠΗΠΙΝΕΛΗ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ ANNA: Ψυχικὴ ὕψις καὶ ἐθνικὴ πρόοδος.....	109
ΜΑΝΟΣ Π. ΔΗΜ.: Ὁ Ἀνδρέας Κάλβος (σὰν ἔργο, σὰν ἐπιβίωσις, σὰν δίδαγμα).....	166, 210, 241	ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ Α. ΚΑΙΤΗ: Τὰ παιδιὰ μας.....	36, 67
ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗΣ Π. ΓΕΩΡΓ.: Ἡ ἐμπειρία.....	24	ΤΖΩΡΤΖΑΚΗ Θ. ΦΩΤΕΙΝΗ: Ἡ βασικὴ παιδεία στὴν Κύπρον.....	257
MEISTER RICHARD (μετ. Κ. Γ. Κаланτζή): Ἀπαρχὲς καὶ πρώιμες μορφὲς τῆς ἀγωγῆς.....	43, 71	ΧΟΥΣΙΑΔΑΣ ΛΑΜΠΡΟΣ: Κρίσεις γιὰ τὴν σπουδαιότητα τῆς δυναμικῆς ὁργάνωσης τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν στὴν ἀντίληψιν αἰτιότητας.....	4, 54
		VON UEXKUELL THURE (μετ. Β. Α.): Τὸ σῶμα σὰν πρόβλημα τῆς ψυχολογικῆς λατρικῆς.....	271

Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΠΡΑΞΗ

Σελ.	Σελ.
CHATELAIN FRANCOIS (μετ. Κ. Λαζαρίδη): 'Η πειθαρχία στο Νέο Σχολείο'..... 215, 248, 280	ΛΟΥΚΑΤΟΣ Σ. ΔΗΜ.: Λαϊκή παράδοση και 'Εθνος'..... 177
ZANNA ΑΛ. BIRGINIA: Μουσεία και 'Εκπαίδευση'..... 179	ΧΟΥΡΔΑΚΗ ΜΑΡΙΑ: Προβλήματα στις επαγγελματικές σχολές..... 185

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

Σελ.	Σελ.
B. A.: 'Η αναδιοργάνωση της δημοσίας παιδείας στη Σοβιετική Ένωση'..... 122	Θνές Συνέδριο Δημοσίας 'Εκπαιδεύσεως (Γενεύη 1960)..... 28, 60
» 'Ένα σπουδαίο νομοσχέδιο για την εκπαίδευση στη Μεγάλη Βρετανία'..... 151	M.Π.Η.: 'Η σχεδιοποίηση της παιδείας'..... 91
ΒΙΓΓΟΠΟΥΛΟΣ ΗΛΙΑΣ: ΧΧΙΙ Διε-	WORTIS JOSEPH (μετ. Θ. Γ.): Τά πνευματικώς καθυστερημένα παιδιά στη Σοβιετική Ένωση..... 86

ΣΧΟΛΙΑ

Σελ.	Σελ.
ΓΕΡΟΥ ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ: 'Η διγλωσσία στο Δημοτικό Σχολείο'..... 224	κων το 1932 και το 1961)..... 135
ΓΕΩΡΓΙΑΚΑΣ Ι. Δ.: Λεξικό της Νέας 'Ελληνικής'..... 224	HALL S. CALVIN (μετ. Β. Α.): 'Η επιστημονική κληρονομία του Freud'..... 189
Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Μπροστά πηγαίνουμε ή πίσω; (Το πρόγραμμα των Νεοελληνι-	ΕΥΔΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ: Οίκτρες παραλείψεις..... 220
	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ: Μια διάλεξη..... 31

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Σελ.	Σελ.
ΕΥΔΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ: «Οί Μεγάλοι Παιδαγωγοί» (έκδ. «Presses Universitaires de France») Μετ. Κ. Ι. Κίτσου..... 158	ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ Ν. Κ.: 'Αγ. Ντόκα «'Ελληνικός διαφωτισμός»... Raymond Weil «L'Archéologie de Platon»..... 157
» Ντίνου Κονόμου «Ζακυνθινές 'Εκκλησίες»..... 253	ΤΖΩΡΤΖΑΚΗ Θ. ΦΩΤΕΙΝΗ: Νταλίας Π. Μελά «Βατραχομύομαχία-Πόλεμος βατράχων και ποντικών»..... 96
ΠΑΪΔΟΥΣΗ ΕΙΡΗΝΗ: Βασίλη Μοσκόβη «Γενεά έρχεται»..... 32	

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ

Σελ.	Σελ.
ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ Π. Ε.: Werner Jaeger, ο φιλόλογος, ο ανθρωπιστής..... 253	ΤΖΩΡΤΖΑΚΗ Θ. ΦΩΤΕΙΝΗ: Ειρήνη Παϊδούση..... 94

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

32, 64, 96, 126, 190, 222, 254

Πωλούνται σε όλα τα Βιβλιοπωλεία

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

1. ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ

Σελ. 455. 3η έκδ. βελτιωμένη. Δρχ. 120

2. ΗΘΙΚΗ

Σελ. 450. 2η έκδ. βελτιωμένη. Δρχ. 120

3. ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ

Σελ. 445. 2η έκδ. βελτιωμένη. Δρχ. 120

4. ΠΑΛΑΜΑΣ-ΚΑΒΑΦΗΣ-ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ

Σελ. 277. 2η έκδ. βελτιωμένη. Δρχ. 45

5. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ

Σελ. 366. Δρχ. 100

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ "ΙΚΑΡΟΣ",

Βουλής 4, 'Αθήναι

ΚΩΣΤΑ Η. ΜΠΙΡΗ

ΝΕΩΤΕΡΑ ΕΡΓΑ

ΑΡΒΑΝΙΤΕΣ

ΟΙ ΛΩΡΙΕΙΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

'Ιστορία των 'Ελλήνων 'Αρβανιτών

Σελίδες 380, εικόνες 36, χάρτες 3, εκτός κειμένου πολυχρωμία.

'Απλόδετον δρχ. 120. Δερματόδετον 160.

ΤΑ ΑΤΤΙΚΑ ΤΟΥ ΕΒΑΙΑ ΤΣΕΛΕΜΠΗ

Αί 'Αθήναι και τα Περίχωρά των κατά τον 17ον αιώνα

Σελίδες 76. 'Απλόδετον δρχ. 40.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ Ε. Μ. ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ

Σελίδες 564, εικόνες 237. 'Απλόδετον δρχ. 125. Δερματόδετον δρχ. 170.

Κεντρική πώλησις και παραγγελίαι έπαρχιών επί αντικαταβολή, εϊς τόν συγγραφέα, όδός 'Ηπειρου 15, τηλ. 812.994.

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

μοναδικό στην Ελλάδα επιστημονικό
παιδαγωγικό περιοδικό, που αντιπροσω-
πεύει την προοδευτική εκπαιδευτική
κίνηση στη χώρα μας, μπήκε στο 15^ο
έτος της ζωής της.

— Είσαι 'Αναγνώστης της «Παιδείας και Ζωής»;
'Εξασφάλισέ της ακόμη έναν 'Αναγνώστη
για τὸ 1961.

— Είσαι Συνδρομητής της «Παιδείας και Ζωής»;
'Εξασφάλισέ της ακόμη ένα Συνδρομητή
για τὸ 1961.

— Έτσι θὰ βοηθήσετε τὸ καθαρά ἰδεολογικὸ τοῦτο
περιοδικὸ στὸν πνευματικὸ καὶ ἔθνικὸ ἀγώνα του.

**Νέοι συνδρομητὲς
συμπληρώσετε καὶ ταχυδρομήσετε τὸ Δελτάριο:**

Πρὸς τὴν
«ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ»
'Αναγνωστοπούλου 10
'Αθήνας

Παρακαλῶ νὰ μὲ ἐγγρά-
ψετε συνδρομητὴ γιὰ ἓνα
ἔτος στὸ περιοδικὸ σας. Τὴ
συνδρομὴ μου θὰ ἐμβάσω
μὲ ταχ/κὴν ἐπιταγὴ ἐντὸς
τοῦ ἔτους.

Ὄνομα

Διεύθυνση

Ἡμερομηνία

Υπογραφή

